Anul al VI-lea, N-le 7-9. Iulie-Septembre 1920.

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

PUBLICATĂ

DE

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC"

1920

www.dacoromanica.ro

SUMARIUL:

N. Iorga: Lucien Repey și cele d'intâiu „Istorii universale" în românește (comunicație făcută la Academia Română).
I. Andrieșescu: Câteva considerațiuni și îndemnuri de început cu privire la istoria veche și științele ei ajutătoare (urmare și sfîrșit).
N. Iorga: Un romantic poet al unității naționale: Romulus Scriban (comunicație la Academia Română).
N. Iorga: Vechimea culturii porumbului la noi (comunicație la Academia Română).
N. Iorga și alții: CRONICĂ.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga, București, Șoseaua Bonaparte, 8

Administrația: București, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colț cu Domnița Anastasia).

Pentru cărțile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reține a, după dorință, anunciul pe copertă.

www.dacoromanica.ro

Anul al VI-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1920

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

LUCIEN REPEY

şi cele d'intăiu „Istorii universale" în românește

— comunicație făcută la Academia Romînă —

de N. IORGA

I.

Între dascălii francesi cărora li datorim așa de mult în ce privește desvoltarea învățămîntului nostru superior, începînd cu acel moment greu cînd Regulamentul Organic era o școală superioară fără să fie profesori, așa încît, imediat, trebui să se facă apel, pe de o parte, la tinerii Ardeleni, iar, pe de alta, la acești simpatici Latini ai Apusului, unii sînt în amintirea tuturora, ca Vaillant, de pildă. Alții, ca Antonin Roques, de care m'am ocupat în altă comunicație la Academie, au păstrat credincioși amintitori într'un cerc mai restrîns. Sînt însă cîțiva cari au fost, pe nedrept, uitați cu totul până în ziua de astăzi, cînd altă datorie de recunoștință și alte interese ne îndeamnă a-i rechema în memoria noastră.

Între aceștia se află și de aceia cari n'au dat țerii numai munca lor de învățători, ci și cunoștințile și talentul scriitorului. Se întîmplă chiar ca dincolo de margenile literaturii școlare pe care au îmbogățit-o cu lucrări, pe nedrept trecute cu vederea, ei să fi dat poesiei cîntece care merită să oprească atenția.

E casul lui Lucian Repey, pe care hasardul cumpărării broșurii lui de poesii lirice l-a scos înnaintea mea și a cărui figură modestă merită să fie împrospătată.

Între broșurile pe care le posedă biblioteca noastră este și discursul rostit în 1836, la examenul general, de către noul

www.dacoromanica.ro

profesor de literatură francesă la Academia Mihăileană (*Académie Michaléenne*) din Iași [1]. Acest exemplar poartă chiar însemnarea de mîna autorului: „offert par l'auteur: L. Repey".

Ce se spune înnuntru nu cuprinde fără îndoială idei pedagogice sau culturale prea noi pentru aceia pe cari-i doria să poată fi așa încît „țara lor să se așeze pe același nivel cu neamurile cele mai civilisate din Europa". E un sfat cuminte însă acela pe care-l dă el de a nu face numai „instituții pentru oameni", ci și „oameni pentru instituții", dacă voiesc Romînii să-și consolideze existența națională.

Cu schimbarea unui vechiu regim pe care profesorul străin îl condamnă în total fără a-l cunoaște în de ajuns s'au înlăturat piedeci care i se păreau a sta în calea progresului moldovenesc. E vremea ca Romînii din acest principat «să aducă în acea mare familie europeană ai cării membri devin, *partea lor de lumină ca să aibă o parte în considerație*» [2]. *Căci «istoria nu iartă neamului care n'a făcut sforțări ca să meargă în rînd cu popoarele de o vreme cu el»* [3].

Profesorul străin scusă pe Moldoveni că au rămas în urmă prin lipsa în țară de „studii serioase (*fortes*) și clasice". Chemat ca să ajute la introducerea noii culturi, el înțelege că trebuie, mai mult decît să inculce cunoștinți, să trezească „gustul studiului literelor", să pregătească primirea în suflete a „cuvîntului de bine și de adevăr", să trezească, pentru „inobilarea vieții", „sentimentul frumosului". Cu aceasta s'ar crede mulțămit: „Mi-ar fi așa de dulce", spune el, „să mă gîndesc că amintirea mea ar trebui cîndva să trezească în sufletul elevilor miei un sentiment de gratitudine și de afecție".

Limba francesă pe care o predă o vede în cea mai strînsă legătură cu însăși „istoria civilisației europene", fiind a „bunei societăți", a științei internaționale, a diplomației.

Apoi el se întinde asupra avantagiilor studiului, care e de atîtea ori suprema mîngîiere a spiritelor superioare, arătînd că prin ele omul definește mai bine, în margenile așa de înguste ale proporțiilor exacte, rolul său în umanitate și valoarea sa în complexul uriaș a naturii.

[1] *Discours prononcé à la séance solennelle de l'examen de l'Académie Michaléenne à Yassy, l'an 1836, par L Repey, professeur de littérature française*, București, în tipografia lui I. Eliad, 1836.

www.dacoromanica.ro

Trecînd la valoarea lui morală, el scrie aceste rînduri, vrednice, fără îndoială, de a fi reproduse : „Studiul să nu fie pentru noi ce este pentru cei mulți: un simplu mijloc sau o situație ; ci studiați pentru a nu rămînea mai prejos de rostu vostru ca oameni; studiați pentru că patria cere de la voi fii luminați, magistrați chibzuiți, apărători pricepuți; studiați, pentru că, în calitatea de membri ai marii familii europene, nu puteți rămînea zăbavnici în mersul cel răpede al civilisației [1].“

Și, pentru a dovedi valoarea culturii, Repey întreprinde o scurtă polemică împotriva ideilor lui Jean Jacques Rousseau.

Lăudînd în civilisație influența religiei, rostul științei istorice, importanța pentru suflete a dramei, misiunea sublimă a filosofiei, cuvîntătorul scoate în relief tot ce a putut da, încă dintru început, poesia, întreaga poesie, a cării înrîurire asupra progresului uman e „incalculabilă“.

Căci noul dascăl de francesă din Moldova lui Mihai Sturdza era și un poet.

Volumul său, o elegantă plachetă, intitulată *Pâquerettes, romances et chants élégiaques*, era să apară la București, în 184(

El cuprinde bucăți lirice. Cea d'intăiu, o romanță, e dedicată, după cît se pare, soției lui, Virginia :

Je sens en moi les élans du génie
Quand ton regard me révèle les cieux

O altă poesie amintește suferinți ușoare dintr'o tinereță care nu se pare a fi fost tocmai aproape. Altele povestesc durerea tinerelor romantice, nenorocita stare a grenadirului glorios întors ca un cerșitor, după douăzeci de ani ai rătăcirii sale, înapoi în patrie, setea de iubire a haiducului — *le bandit*, fără coloare locală în nume —, patima gondolierului frumos pentru „la jeune vierge attentive“, cu sfîrșitul tragic pe care-l cerea mediul venețian.

De toate, cinsprezece pagini, de o valoare foarte slabă.

[1] Que l'étude ne soit pas pour vous ce qu'elle est pour la plupart: un simple moyen ou un état; mais étudiez parce que la patrie réclame de vous des fils éclairés, des magistrats judicieux, des défenseurs habiles; étudiez, parce que, comme membres de la grande famille européenne, vous ne pouvez rester restardataires dans la marche rapide de la civilisation; v. p. 5.

www.dacoromanica.ro

Dar în anul următor el dădea, la acelaşi Fr. Walbaum, în limbile franceză şi romînă, *Les rudimens de l'histoire à l'usage de la jeunesse moldo-valaque* sau *Istorie elementară pentru trebuinţa tinerimei moldo-romîneşti*, cu un subtitlu promiţînd: „Istoria Imperiului de Răsărit, Imperiului de Apus, Imperiului germanic şi a Monarhii franţozeşti". Lucrarea, de peste 300 de pagini, era dedicată lui Alexandru-Vodă Ghica şi se însemna în dedicaţie, redactată numai franţuzeşte, că e „cea d'intăiu carte elementară de acest fel care să fi apărut în limba românească". Cuvinte frumoase din prefaţă relevau preţul moral pe care-l are expunerea evenimentelor istorice: „Într'o faptă mare, într'o faptă frumoasă se găsesc mai multe înnalte adevăruri decît în cărţi. Cartea e lumina ce luminează, fapta e flacăra ce încălzeşte şi curăţeşte [1]."

II.

Până atunci, în adevăr, avuserăm numai aceste cărţi de istorie universală în limba noastră:

A abatelui Millot, prefăcută în româneşte de vestitul doctor Molnar, oculistul din Cluj şi harnicul traducător, după o versiune germană din 1793. Lucrarea s'a publicat în Buda, la 1800. Originalul [2], apărut în nouă volume mărunte, la Paris, în 1772-93, s'a bucurat de o foarte largă răspîndire.

A doua Istorie universală e, la 1824, a lui Pavel Chenghelaţ, meritosul scriitor sîrb.

E tradusă supt titlul de „Istoria universală sau a toată lumea, după întocmirea d. Pavel Chenghelaţ, arhimandritul mănăstirei Sfîntului Gheorghie în Bănat". Acel care „preface şi aşează pre limba romanească" e preotul de la Buda, Ioan Teodorovici, colaboratorul „Lexiconului". În prefaţă el lămureşte că n'a avut decît volumul I-iu, de curînd apărut, al originalului, pe care s'a grăbit a-l traduce, „ştiind cu cîte sete aşteaptă Romînii să poată ceti vre-o istorinţă". Se cuprinde numai istoria sacră. În treacăt însemnăm că lista cumpărătorului cuprinde şi pe viitorul harnic editor din Buda, „dumn. Zaharie

[1] Forma românească a autorului e adesea incorectă.

[2] *Éléments d'histoire générale, ancienne et moderne.* Românește: *Istorie universală adecă de obşte, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi, întocmită prin signior Milot, commembrum Academii frinceşti din Lion, iară acum intîia dată tălmăcită în limba romînească* (până la Filip al Macedoniei; restul nu s'a dat).

www.dacoromanica.ro

Carcalec, cetățean și negoțitoriu", abonat pentru cinci exemplare [1].

Avem deci o istorie universală în sens *filosofic* și o alta scrisă cu intenții de morală bisericească.

A treia se va deosebi de ele. E și cea d'intăiu apărută la noi aici: *„Prescurtarea istorii universale"*, tradusă din greceşte, ca o carte de școală și de cetire tot odată — „spre trebuința școalelor noastre și obștescul folos al neamului românesc" —, de egumenul de la Sf. Ioan din București, Grigorie. A fost tipărită la București, în stabilimentul lui Clinceanu și Topliceanu, cu cheltuiala cui îndemnase la traducere, Mihai Ghica, viitorul Ban, care era atunci Mare-Vornic și Vistier. Se cunosc preocupațiile lui arheologice și colecția pe care a lăsat-o; e și ctitorul mănăstirii Cheia, la izvoarele Teleajenului.

În prefață, „tălmăcitorul" arată foloasele studiilor istorice, care ne fac „să nu rămînem în toată viața prunci fără pricepere, nici să judecăm veacul cel trecut cu cel de acum", precum nici «să ne minunăm ca niște deșărți pentru fiece întîmplare sau vedere», căci toate trebuie să le vedem «după firea și felul lor». «Aceasta este ca un sicriu întru care să păzesc pentru cei din urmă toate sfaturile și părerile bărbaților celor mari, bunele fapte și răutățile, cinstea și ocara multor neamuri și a unor bărbați și mueri: așezările, descoperirile și iscodirile meșteșugurilor într'însa se păzesc.»

E, de fapt, cartea lui Atanasie Stagiritul, apărută la Viena, și n'am greși spuind că acesta însuși iea elementele și adesea și forma tot de la abatele Milot. Traducerea românească e limpede: «cea d'intîiu grijă a mea», declară Grigorie, «au fost ca să scriu deslușit, să mă înțeleagă fiecare».

Este însă, cum se spune în aceiași Prefață, și o parte originală: aceia care privește pe Daci, Avari, Bulgari și Sîrbi (p. 9).

Egumenul nu s'a sfiit a o face, el, care, constatînd lipsa cărților necesare în românește, înfruntă critica prin aceste cuvinte cu sens: «Nici să cuvine, în starea ce să află, să se poprească condeiul oarecui de frică, temîndu-să nu cîndva să cază în osînda altora, căci nimenea nu este rob părerilor altuia. Noi

[1] Numai doi abonați de la noi: cunoscutul Gheorghe Oprianu și un boier din Cerneți.

www.dacoromanica.ro

îndreptătorii limbii nu ne putem face: să lăsăm aceasta pentru cei după noi... Eu m'am aflat gata să mă arăt cu o mică slujbă către neamul mieu: de va fi priimit lucrul mieu, s'au plinit pofta mea, iar, de nu va fi priimit, iarăși nu mă scîrbesc, încredințat fiind că cel ce este cu adevărat învățat și iubitor de neam, iertîndu-mi slăbiciunea, va lăuda rîvna mea.»

Volumul întăiu merge până la istoria Romanilor, al doilea cuprinde pe aceasta, cu continuarea Bizanțului și note despre regatul Ierusalimului; evul mediu și epoca modernă la Germani și Francesi se află în volumul III; al patrulea, apărut tot în 1827 ca și precedentul, dă istoria celorlalte țeri.

Original mai e numai ce se dă cu prilejul războaielor dintre Ruși și Turci, cu datele exacte ale luptelor și cuceririlor (pp. 131-2); dar nu se continuă dincolo de 1811, ultimul an din original.

Grigorie, care a trecut pe la școala lui Lazăr, e încredințat că orice Romîn adevărat e „strănepot al Romanilor".

Vorbind, la capăt, de Dacia și de «coloniile românești» dintr'însa, el dă o expunere sigură și limpede. Se contestă putința strămutării prin Aurelian: «Au rămas încă în Dachia veche mulți din Romani, pentru că este foarte cu greu și cu totul preste putință ca să se strămute toți lăcuitorii de la un loc, cînd să vor așăza odată și vor dobîndi oarecare agoniseală; mai vîrtos țăranii anevoie să strămută din pămîntul din care s'au născut și s'au crescut. Strănepoți dar acestor Romani sînt Romanii cei ce să află acum în Transilvania și în Moldovlahia. Iar din cei ce au trecut preste Dunăre, unii au rămas cu lăcuința acolò, și s'au amestecat cu Bulgarii, și alții au trecut în Ellada și au lăcuit în Machedonia, în Tesalia și la Ipir, unde poate că au găsit pre alții mulți din neamul lor, *carii să așăzase cu lăcuința între Ellini încă din vremea dimocrației și a turburărilor ce era în Roma, cînd multe sălașuri de Romani au lăsat Italia și au venit în Ellada.* Au găsit însă pînă în ziua de astăzi obiceaiurile și dieta strămoșilor lor, la îmbrăcăminte, la mîncare și la șădere și limba lor, cu toate că s'au schimonosit pentru amestecarea cea cu Grecii și cu Bolgarii ; care este curată arătare a tragerii acestora din neamul cel vechiu al Romanilor."

Supt numele Avarilor, Bulgarilor și Sîrbilor se continuă, de

www.dacoromanica.ro

fapt, expunerea vieții acestor Ținuturi. Rolul Romînilor în mișcarea Asănestilor e definit după cuviință.

Cu totul altfel decît această liniștită traducere din grecește se presintă altă operă de istorie universală pentru școli, ceva mai nouă. E lucrată pentru școlile din Iași de Gheorghe Săulescu, profesor la Trei Ierarhi, care învățase la insula Chalke, lîngă Constantinopol, și preface după originale grecești expunerea sa, apărută în două volume la 1837, cu o dedicație către Mitropolitul Veniamin, editorul, în tipografia chiar a Mitropoliei.

Hronologhia și istoria universală, «prelucrată pe scurt» de acest «profesor public de istorie și filologhie», e o carte bizară și ca plan și mai ales ca limbă, de o sintaxă cu totul specială. Astfel istoria universală e la dînsul «o științelnică spunere de lucrările omînești», etc.

Se începe cu «hronomitria», cu «timpomăsurile», — Săulescu era un creator de limbă. Se trece la «hronologhie», cu împărțirile cele mari ale istoriei. În expunere se caută din capul locului a se lămuri cultura deosebitelor epoce. Un paragraf special tratează despre «descălicarea noastră, a Romanilor, din Italia în Dacia».

Profesorul moldovean dă însă o relație mult mai naivă decît egumenul din București, Coloniștii romani vin în Dacia «cu muieri, cu copii, famelii de toată starea, precum nobili, măestri, plugari, negutători». Așa se face țara «numită apoi Daco-Romania». Originea latină a limbii, cea romană a neamului se afirmă în frase care n'au niciun relief. Nu se uită Iașii — de la Municipium Iassiorum... — și școala de la Trei Ierarhi. Se trece la dominația barbară, și istoria națională se împarte în aceste perioade deosebite prin datele 105, 274, 376, 500, 963 (venirea Rușilor), 1237, 1503, 1710. Un întreg paragraf, consacrat nomenclaturii, vorbește despre Basarabia-Bassaripa, Bucovina «adecă Făgina», Ardealul, «țară silvoasă». Toată arheologia e apoi răscolită pentru lămurirea (!) stemei bourului.

Istoria noastră e atinsă și mai departe 'n desfășurarea subiectului, dar în așa fel încît înnainte de cruciată întâiu e vorba de Mitropolitul Veniamin... Dupre năvălirea Ungurilor se dă, la sfîrșitul volumului I-iu, o adevărată disertație, din care aflăm că Panonia vine de la zeul Pan. La ceasornice se arată că Ștefan-cel-Mare avea unul de-ale lui Petru Haller, care a

www.dacoromanica.ro

trecut la episcopul de Roman Gherasim Barbovschi, apoi la Mitropolitul Veniamin și în sfîrșit la feldmareșalul Wittgenstein.

Al doilea volum dă, după isprăvirea istoriei civilisației[1], «tradiția pragmatică» începînd cu istoria Grecilor.

III.

Cartea lui Repey începe cu Constantin-cel-Mare, continuă cu istoria romană și bizantină, pentru a se întoarce la faptele Imperiului de Apus, urmat prin desvoltarea Imperiului roman de națiie germanică. Istoria Franciei — după aceiași program ca la autorul grec tradus de egumenul Grigorie—vine în al treilea rînd. Se urmează cu dînsa până la Restaurație.

Abia se publicase această carte, și în tipografia lui Eliad apar, tot în limbile francesă, romînă, «Elemente de istorie universală spre întrebuințarea și ajutorul junimii que urmează clasele quelle de jos de umaniore, culeasă și tradusă în românesce, partea anteea».

Prefața autorului anonim spune că s'a avut în vedere, nu cuprinsul istoric, ci altceva: presintarea unui text frances, cu traducerea românească în față. «S'a băgat de samă», spune el, «că școlarii ce învață limba franțozească, trecînd din clas în clas și avînd cea mai mare parte învățători străini, ce nu sînt deprinși cu limba românească, se încurcă la traducții: unul le traduce o vorbă într'un chip și altul într'altul, încît ei, ieșind din clase, pentru multe vorbe n'au o ideie curată, nici un termin fix românesc care să corespunză cu cel franțozesc. Această carte, fiind de povață și învățătorului străin și școlarilor, va putea împlini trebuința și unuia si altora.» De aceia se urmează sintaxa francesă. „Elevii vor învăța și a vorbi franțuzește. Traducția slobodă, în care se păzește un stil național și iditiotismii limbii în care traduce, este o treabă, sau a școlarilor înnaintați, sau a traducătorilor ce vor să dea nației cutare sau cutare scriere." Traducerea e mai puțin exactă pentru partea întăiu, «profesorul clasului întăiu al limbii franțozești, fiind Romîn»; a doua ține samă de profesorii străini și dă traducerea românească în litere latine.

Această parte cuprinde istoria Orientului și a Greciei. A doua

[1] Cu paragrafe despre legatul cărților, „zugrăvia cu pastele", furculiți, „trompete auzitoare", etc.

www.dacoromanica.ro

trebuia să deie istoria Romei și cea modernă: ea n'a mai apărut însă.

Compilația dă la început o scurtă cronologie istorică, redusă adesea la simple titluri. Istoria sfîntă pornește pe urmă, iar după dînsa cea profană, „marile Împărății" (sistemul lui Ioan Sleidanus). De la istoria Grecilor începe textul în litere latine, cu altă etimologie decît a lui Eliad: prin ea însăși e foarte interesantă, cu accentele ascuțite în forme ca „devení", „umilí", cu *â* în loc de *ă* (*placâ*, etc.), cu circonflexul pe *o* diftongat (*tôrce*), cu ciudățenii ca *lângó*, cu scrierea fără osebire a cuvîntului cu particulele adause (*râpinduo*), cu dovezi că traducătorul e străin, ca *sêgețele*, cu duplicări fără sens, ca *dette*, *readducce*, pe lîngă *ellu*, cu nehotărîrea în întrebuințarea apostrofului, cu *d* pentru *z* (*demideilor*). Cuvinte ca *vasellu* pentru corabie, *rejuni* (întineri) arată caracterul străin al scriitorului. Aceasta ne-ar face a crede că Repey se întorsese cu alt plan didactic pentru a folosi studiului limbei francese pe care o preda.

IV.

Supt regimul Regulamentului Organic era la Sfîntul Sava din București o catedră de istorie universală. Ea era ocupată de profesorul lui N. Bălcescu, Florian Aaron, care publică la 1847 lecțiile sale supt titlul: *Elemente de istoria lumi pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățătură și creștere publice și private.*

În prefață se arată că lucrarea, «unică pănă acum în felul său» — autorul trece astfel asupra precedesorilor săi —, e menită începătorilor, dar și celor cari mai tărziu vor face studii mai adînci: «spre a o pregăti (tinerimea începătoare) printr'însa pentru un studiu istoric mai întins». Se vor da astfel numai faptele principale, insistîndu-se mai mult asupra epocei mai nouă, antichitatea fiind «foarte depărtată de noi». Datele sînt, intenționat, puține.

O introducere cuprinde, la început, această definiție a istoriei universale: «Istoria Lumii este o povestire vrednică de crezut de evenimentele sau întîmplările și faptele cele mai mari și mai însemnate, cari au făcut schimbări asupra omenirii si asupra pămîntului». După o răpede ochire asupra științelor ajutătoare și a metodei de urmat în studiul istoriei, se trece la împărțirea obiectului, în care istoria antică e oprită la

www.dacoromanica.ro

anul căderii Imperiului roman de Apus, 476; șase perioade sînt deosebite în fiecare din aceste mari împărțiri. Urmează considerații asupra folosului istoriei.

În istoria veche cel mai mare loc se face, cu pietate, strămoșilor romani. Cucerirea Daciei ocupă însă un singur rînd. În cea mai nouă, ceva mai mult de o pagină înseamnă întemeierea Domniei Țerii-Românești, și aici se adaugă note despre trecut. Se afirmă că și după *desoficialisarea* Daciei de Aurelian, locuitorii „rămaseră element roman cu numele, cu limba, cu obiceiurile și tradițiile romane". Aiurea, mai pe larg, se vorbește de Statul Asăneștilor, din care s'ar fi desfăcut cele «două principate» pe ambele laturi ale Oltului. Dogma veche a descălecării lui Radu Negru e păstrată. Extrem de curios este că, aici și mai departe, Moldova e complect ignorată: nu se vorbește măcar de Ștefan-cel-Mare. Se insistă asupra drepturilor ce ni revin din presupusele «capitulații»: «semeția» Turcilor e extrem de aspru tratată (p. 150). Gîndul lui Mihai Viteazul «de a formă un Stat românesc mare și puternic» e pus în lumină. Fanarioții sînt încondeiați aspru, și se recunoaște meritul Rusiei supt «marinima Împărătească» Ecaterina a II-a. Cu cea mai mare discreție se trece asupra evenimentelor din secolul al XIX-lea.

Cartea se deosebește printr'o nepărtenire cuminte în ce privește rolul jucat în deosebitele timpuri de principalele țeri. E evident o prelucrare proprie a materiei.

Pănă atunci încă o istorie universală, nu pentru școli, ci pentru marele public laic, lipsia.

Acel care a încercat s'o deie, zece ani mai târziu, a fost Grigore Gănescu, autorul de broșuri politice francese, stabilit apoi la Paris ca oposant statornic al regimului Imperiului al doilea, interesantă personalitate nestîmpărată pe care o deslușiam într'un memoriu către Academie, a cărui publicare a întîrziat pănă azi.

Am înnaintea mea coala întâiu, de format mare, din *Istoriea generală a lumei de la cei d'întîiu timpi pînă în zilele noastre, de Barbu D. Ganesku, Grigorie D. Ganesku și Vasilie Petroni*, apărută la București, din tipografia Mitropoliei, la 1852.

Se începe printr'o prefață romantică, în stil cam bombastic,

www.dacoromanica.ro

arătînd, ca oricare altul, foloasele istoriei. Apoi, în ce privește pregătirea lor, cei trei tineri se rostesc astfel: „După un studiu de mai mulți ani asupra istoriei lumii scrise în limbile moderne, precum și după cunoștințile luate într'aceasta de la respectabilul nostru profesor Florian Aaron, ne propuserăm de a da la lumină fructele ostenelilor noastre pe cît puterile intelectuale și starea actuală ni permit». Neavînd o reputație de apărat, li-a fost mai lesne să se apuce de lucru. Ei se mîndresc că au făcut un loc modest, în expunerea lor, și istoriei naționale, stabilind și «relațiunile ce au existat în deosebiți timpi între Romîni și alte popoare». Ca stil, se vor evita cuvintele «barbare», ca și noul «radicalism».

Urmează definiția, verboasă, a istoriei generale. Ea nu e istorie universală, ci «nu culege din Istoria Universală decît evenimentele lumii, adecă acelea care au însemnat neîncetat asupra stării pămîntului și a neamului omenesc». Se vor cuprinde și «modificațiunile care se operează tacit și ale căror urmări sînt mai întinse și influențează mai mult decît ale celor mai grozave tempeste». Se trece la izvoare; se dau explicații despre «filosofia istorică», despre geografie și statistică, despre alte științi auxiliare, despre ere. Al doilea capitol se ocupă în special de «Folosul istoriei generale», întărind simțul de patriotism și acela de libertate. Al treilea capitol se ocupă de metoda specială a studiului și dă sistemul, împărțirea: în istorie veche, *mezianǎ* și modernă. Cea d'intăiu se subdivide după Cir, August, Teodosiu; a doua după Carol-cel-Mare, cruciate, Columb; a treia după pacea din Vestfalia și Revoluția francesă. Ca metodă propriu-zisă, se va întrebuința mai mult cea etnografică.

Și cu aceasta se trece la discuțiile asupra Facerii Lumii, pomenind pe Bayle și pe Clarke, întrebuințați ori ba direct. Cu naive considerații asupra nașterii Evei din coasta lui Adam și asupra «căderii omului», etc. se încheie cele două broșuri care-au apărut.

Cu *Elementele de istorie generale* din 1856 traduse, în trei volume, după Duruy, de Al I. Cretescu, «professoriŭ de istoriă la collegiulŭ și la scóla militară din Bucuresci», ne întoarcem pe drumul, singur bătut apoi decenii întregi, al manualului scolastic.

* * *

www.dacoromanica.ro

Cu totul uitată e *Prescurtarea din istoria generale coprinzînd cele mai remarcabili evenimente ale timpurilor antice, mediane și moderne,* tradusă „liber" după Bredoow de Mihail Musescu sau — întrebuințează însuși ambele forme — Muzescu, apărută la București în 1860. E vorba de un clasic manual pentru școlile inferioare ajuns la a douăzeci și șasea ediție. Traducătorul își închipuie că „un uvragiu folositor de felul acestuia sau echivalent lui nu se află până astăzi în limba romînă". El are în vedere și „sexul frumos care din diferite cause n'a putut și nu poate trece cursul claselor gimnasiale superioare spre a avea o cunoștință oarecare de istoria generală, ci a ieșit sau iese din școalele primare fără a poseda cea mai mică notițiune despre această importantă știință".

In aceiași epocă, Petru Cernătescu traduce manualul frances al lui Duruy pentru studenții noii Universități din București. Profesorul moldovean Vasile Mandinescu, pare a fi dat, mai tărziu, numai forma românească unei remarcabile lucrări școlare rusești.

Cîteva considerațiuni și îndemnuri de început cu privire la istoria veche și științele ei ajutătoare

(urmare.)

Cu mult mai important pentru noi decît pragmatismul, ca fasă de trecere (cu elemente de permanență) a evoluției studiilor istorice în genere — pentru Bernheim, istoria pragmatică reprezintă terminul mediu între vechea istorie povestitoare și actuala istorie evolutivă (genetică [1]), — este, precum spuneam, raportul dintre istoria veche și științile ajutătoare, privite în cadrul studiilor de antichitate în genere, cu specială aplicare însă la Sud-Estul european și Dacia veche. Dacă, precum am arătat, scopul recunoscut al istoriei, ca obiect de învățămînt, este de a ne face să pătrundem în evoluția lumii ce ne înconjoară, firește, ca produs al vieții spirituale umane, nu se poate ca știința istorică să aibă un alt îndreptariu în ce privește cuprinsul ei : ea va începe, sau,

[1] *Lehrbuch der historischen Methode*, a 3-a și a 4-a ediție 1903 și resumatul acesteia, foarte util, în deosebi pentru începătorii în studiile istorice: *Einleitung in die Geschichtswissenchaft*, colecția Göschen, Leipzig, 1907.

www.dacoromanica.ro

dacă nu, va reveni totdeauna, după oricîte abateri, care însă numai atunci sînt profitabile, cînd nu se pierde din vedere punctul de plecare inițial, la propriul cîmp de cercetare, cel mai aproape și cel mai firesc. De altfel așa a decurs oriunde desvoltarea acestor studii, la noi ca și aiurea. Preocupări statornice într'o direcție cu totul străină de obiectivele succesive ce și le pune în fiecare vreme o disciplină așa de strîns legată înnainte de orice cu o anume țară și națiie, precum este istoria, sînt peste tot apariții excepționale, care însă, de obiceiu, nici un se produc într'o anume fasă de început a evoluției sufletești în care se găsește în acel moment țara și nația aceia.

Și într'o asemenea fasă ne aflăm noi astăzi, în ce privește studiile de antichitate. Este de aceia una dintre cele d'intîiu datorii ale noastre ca, după ce am rememorat pe scurt ceia ce s'a produs pe acest tărîm de către înnaintași, să luăm în discuție fasa actuală în care ne aflăm, obiectivele ce ni stau înnainte, față de progresele realisate jur-împrejurul nostru, pentru a ajunge astfel la chipul în care și tinerimea noastră academică,— de la Iași și de aiurea — ce se consacră literelor și învățămîntului[1], ar fi să se pregătească mai efectiv, pentru a da viitoare elemente de lucru științific în acest vast și frumos cîmp de activitate care o așteaptă. Zic: și frumos, nu numai în înțelesul frumuseții veșnice a preocupărilor care ridică de-asupra materialității comune oamenilor și animalelor, ci în înțelesul unei frumuseți speciale, pe care încă îmi voiu face plăcerea a v'o presinta. A vi le spune toate acestea în cea d'intîiu întîlnire a noastră, am crezut, domnilor studenți, că este de a mea datorie și în calitate de membru al Museului de Antichității din București. Atrăgîndu-vă atenția asupra unor lucruri care pănă acum nu v'au oprit și convingîndu-vă, măcar în parte, ceia ce în viitor e să se prefacă în faptă, voiu îndeplini ceva mai durabil decît vremea ce vom lucra împreună.

Precum pragmatismul se leagă de *scopul* istoriei ca știință și obiect de învățămînt, tot așa istoria, în casul nostru istoria veche, în legăturile ei cu științile ajutătoare, privește *cuprinsul*

[1] În peregrinarea permanentă între cele patru Universități, peregrinare pe care o impune imperios puținătatea și răsfirarea inegală a forțelor didactice și științifice existente.

www.dacoromanica.ro

şi *metoda* ei de tratare. Ni aducem aminte că definiţia istoriei ce am luat ca termin ultim de conducere în discuţia capitolului precedent, zicea: «istoria este expunerea sistematică a faptelor de orice natură, prin care s'a manifestat, indiferent de loc şi timp, activitatea omenească, fapte dobîndite metodic, etc.». Este întrebarea: ce semnificare are pentru istoria veche acest întreit caracter al istoriei în genere, care trebuie să cuprindă: fapte de orice natură, indiferent de loc şi timp, fapte dobîndite metodic?

Vorbind despre Tucidide ca începător al istoriografiei ştiinţifice, Eduard Meyer, în una din lucrările mai sus citate, zice[1]: «În contrast cu creaţiile libere ale fantasiei poetice, datoria expunerii ştiinţifice este aceia de a povesti întîmplări care au fost în realitate. Îndată însă ce istoricul încearcă să constate ce a fost în realitate, atunci încep greutăţile. Mai întîiu, ca la o cercetare judecătorească, contrazicerile martorilor. Tucidide zicea: «Întîmplările ce au fost, eu nu m'am simţit îndreptăţit să le scriu numai după ce am întrebat pe cel d'intîiu ce le ştia mai bine, sau aşa cum am socotit eu că vor fi decurs, şi chiar la acelea la care şi eu însumi am fost de faţă, numai după ce am cercetat până în amănunte, cu cîtă grijă am putut, ceia ce mi-au spus şi alţii; a fost însă anevoie să găsesc adevărul, fiindcă în fiecare dată cei ce fuseseră de faţă la întîmplări, nu povestiau acelaşi lucru despre ele, ci în chip deosebit, după partea cui ţineau şi după aducere aminte.» Şi continuă Ed. Meyer: «aşa dar, apel la hotărîrea istoricului care expune; de judecata lui atîrnă dacă primeşte o ştire sau o răspinge. Raţionalismul a procedat aici în mod subiectiv, lucru arbitrar, ce a trebuit să ducă la urma urmei la scepticism, la tesa că o cunoaştere sigură e în genere imposibilă; aceiaşi tesă despre subiectivismul oricării judecăţi faţă de întrebările cunoaşterii lumii, ce o regăsim în învierea sofistă. Cea mai mare dintre faptele veşnice ale culturii antice este aceia de a fi trecut peste această negare a scepticismului, întemeind această atitudine în chip ştiinţific. Nu în zădar Tucidide este contemporan cu Socrate; ca şi în filosofia acestuia, aşa se ţine la Tucidide cercetarea istorică

[1] *Thukydides und die Entstehung der wissenschaftl. Geschichtsschreibung*, pp. 13—14.

www.dacoromanica.ro

strîns de realitatea faptelor. Că întîmplările istorice au avut loc în realitate, resultă din efectele lor istorice, de care ni putem da sama nemijlocit în present. Cu aceasta s'a dovedit şi aici posibilitatea unei cunoaşteri a adevărului. Mijlocul de a ajunge la el e, ca şi în filosofie, desăvîrşirea metodelor critice, cercetarea sistematică a fiecării probleme în parte până în ultimele ei rădăcini, în contrast cu arbitrariul raţionalismului şi scepticismului. Aşa a păşit, în locul părerii, a socotinţei — ştiinţa.»

Cu mult înnainte de aceste aprecieri asupra însemnatului moment care este începutul istoriei ştiinţifice, aprecieri care mi se par judicioase şi, cu deosebire folositoare, mai ales acelora car sînt la începutul cunoştinţilor lor în acest domeniu, pentru care le-am şi redat în întregime, d. Iorga, comentînd într'o lecţie a sa de deschidere «*Cum se scrie istoria*» [1], comparaţia unui istoric german, Schlözer din Göttingen, după care «faptele istorice se întîmplă şi se pierd iarăşi», zicea acesta, «ca brazdele pe care o corabie le taie în Mare», răspunde: «Nu cu totul. Nici evenimentele naturale obişnuite nu dispar în adevăr fără urmă: efectul lor se simte în viaţa ulterioară a lumii. Faptele istorice lasă, însă, în parte, o urmă sau urme, care se pot observa şi direct. Omenirea care a trăit a lăsat *monumente* de tot felul: clădiri, statui, tablouri, monede, vase, ustensile, morminte, în sfîrşit, *urme scrise*.»

Aceasta este, onorat auditoriu, raţiunea de a fi a ştiinţelor ajutătoare. Odată ce însă, departe de orice neîncredere şi îndoială raţionalistă sau sceptică, reconstituirea trecutului este posibilă, faptele istorice s'au petrecut, trebuie să se fi petrecut; doar atîtea lucruri vorbesc despre ele până în viaţa presentă: instituţii şi aşezăminte, credinţi şi legi, texte şi inscripţii de tot felul, personale, religioase şi politice, în sfîrşit fel de fel de rămăşiţi monumentale şi plastice, obişnuite, private sau publice, până la urmele cele mai vechi ale vieţii protoistorice şi preistorice, de cînd organisaţii omeneşti mai mici sau mai mari, grupe, popoare şi naţii, vieţuind pe anume locuri, au trăit, au crezut în ceva şi au murit, lăsînd dovezi autentice despre toate acestea, — fiecare categorie de aceste urme ale trecutului studiate de sine, dar şi laolaltă, în legătură cu lumea şi timpul

[1] 1898, retipărită în *Generalităţi*, pp. 75—76.

www.dacoromanica.ro

căror aparţin, au a adăuga o trăsătură sau alta în complexul tablou, complex ca şi viaţa, care represintă trecutul.

Bine 'nţeles acum că, şi in această privinţă, programul a păşit încet, cu anevoie, treptat, fiind şi astăzi în plin curs. Pe de altă parte însă, oricine trebuie să recunoască chiar dela început că numai ştiinţelor ajutătoare se datoreşte în cea mai largă măsură dacă şi în cunoaşterea vieţii antice s'a ajuns la o concepţie din ce în ce mai desăvîrşită a cuprinsului şi metodei ei: până la Vico, Voltaire şi Buckle, cari aduc o înţelegere din ce în ce mai complectă a vieţii popoarelor şi menirii istoriei lor, pînă la Niebuhr, Mommsen, Ranke, Ed. Meyer şi a., cari au pus în aplicare această concepţie în opere istorice la înnălţimea ei.

Să vedem dar, ceva mai de aproape, cum a crescut şi s'a extins tot mai mult interesul pentru diferitele manifestări ale vieţii antice, pînă a ajunge la chipul cum e înţeleasă astăzi. E, cred, cea mai bună lămurire introductivă la chestiunea de cuprins şi metodă cu care se înfăţişează istoria veche în cadrul istoriei universale, miezul temei de faţă.

Anticii, precum văzurăm, scriau istorie, fie cu scopul de a plăcea, fie pentru a învăţa. Ei n'au trecut, pe de altă parte, decît excepţional limitele istoriei politice, ca izvoare servindu-se exclusiv de tradiţia orală şi scrisă. Numai Herodot la începutul şi Pausanias la sfîrşitul istoriei greceşti dacă arată interes pentru viaţa intelectuală şi artistică, credinţi şi moravuri, de şi de sigur nu vom trece cu vederea nici pe Tucidide, mai ales, care, căutînd să capete o icoană adevărată a timpurilor mai vechi, se ocupă de port şi înarmare, de moravuri, de relaţii şi navigaţie, de desvoltarea economică, de resultatele descoperirilor din vechi morminte, etc., dînd astfel un cuprinzător tablou de istorie culturală grecească [1]. Tot aşa, în genere, pentru istoricul antic, cîmpul vieţii istorice era relativ destul de restrîns; tot ce nu era grec, respectiv roman, era barbar, despre care se putea crede orice, — excepţie, întru cîtva, Herodot, care, însă, firește, nu se întemeiază pentru aceasta pe o anume concepţie definitivă istorică. Pe de altă parte, critica şi metoda se mărgeniau în mai toată această vreme cel mult la discuţia veracităţii izvoarelor. Interesant pentru a vedea ce material întrebuinţau istoricii an-

[1] Ed. Meyer, *o. c.*, p. 14.

www.dacoromanica.ro

tici, este paragraful 47 din opusculul lui Lucian (veacul al II-lea d. Hr.) πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν — «*cum trebuie să se scrie istoria*» şi în care se vorbeşte numai de întrebarea martorilor şi de observaţia personală [1]. Ar fi fost poate firesc ca de la o vreme şi viaţa artistică a trecutului să-şi afle un loc oarecare mai însemnat în opera istorică: doar încă critici de artă ai epocei eleniste polemisau cui se cuvine prioritate, lui Fidias sau lui Lisip, clasicilor sau naturaliştilor, ceia ce presupune o preocupare destul de activă cu trecutul artei, atunci ca şi mai tîrziu, în timpul lui Pompeiu, al lui Cesar sau a lui Neron, plin de còpii ale operelor plastice mai vechi, sau de originale, preţuite pănă a fi dislocate şi strămutate fără niciun scrupul. Mai departe însă decît în opera de critică artistică (Pasiteles), de erudiţie enciclopedică (Varro şi Pliniu), sau de cataloage,—n'a dus această preocupare. Abia Pausanias, prin călătoriile şi studiile sale de arheologie, geografie, mitologie şi istorie laolaltă, deschide un orizont mai vast studiilor de antichitate, pentru ca însă, din nenorocire, pe urmele operei sale «Περιήγησις» să se meargă abia în vremea nouă

În evul mediu, istoria antichităţii se reduce la o sumă de notiţe amestecate cu poveşti şi legende. Nouă viaţă îi dă abia în veacul al XIV-lea creatorul humanismului, Petrarca. De şi, cum văzurăm, pe el nu-l atrăgeau Statul sau societatea, ci oamenii, personalităţile, anticipînd, am zice, cu veacuri înnainte, în felul lui Plutarh, pe Carlyle, — acum însă începe a mişca şi critica. În «*Historia Iulii Caesaris*», pentru întîia oară tradiţia este supusă unei de aproape cercetări. Boccaccio, continuatorul său, pe lîngă opera citată despre femeile celebre ale trecutului, în «*De genealogia deorum*», dă cea d'întîiu încercare de tratare unitară a mitologiei. De fapt, humaniştii se ocupau mai mult cu studiul literaturilor şi limbilor vechi, mai ales poesia şi elocvenţa latină. De o mai de aproape înţelegere a organisării moravurilor, a întregii vieţi reale a celor vechi nu se ocupă încă nimeni. De altfel acelaşi lucru se petrecea în tot cuprinsul istoriei universale [2]. De şi cercetări, mai ales în Roma, nu au lipsit să se facă încă din al VI-lea şi VII-lea veac, abia Cola di Rienzo (Nicolaus

[1] Ed. Didot-Dindorf, p. 270. Ap. Iorga, *Generalităţi*, p. 29.
[2] Wachsmuth, *o. c.*, p. 4; Iorga, *Generalităţi*, p. 30.

www.dacoromanica.ro

Laurentius), vestitul tribun, dă o «*Descriptio urbis Romae eiusque excellentiae*» [1]. Merite cu mult mai mari își cîștigă însă la începutul veacului următor, Ciriaco de' Pizzicolli din Ancona, negustor și iubitor de antichități, un fel de Schliemann al veacului al XV-lea. Călător în Italia, Sicilia, Dalmația, Orientul grecesc, Egipt, el adună monumente și inscripții, originale sau în desemnuri și transcrieri, fiind prin aceasta precursorul arheologiei moderne, care, să nu uităm acest lucru, de la călătorii a început ca să ajungă la opera de descoperiri și reconstituiri a timpurilor noastre. De cîtă însemnătate sînt de pildă desemnurile lui Ciriaco de' Pizzicoli din Ancona ni putem face o ideie din faptul că, în ce privește sculpturile Partenonului, desemnuri mai bune posedăm abia din veacul al XVII-lea, înnainte de cunoscuta catastrofă, ale unui desemnator din suita ambasadorului frances Nointel. În Flavio Biondo veacul al XV-lea dădea încă pe întemeietorul topografiei științifice a Romei, cu «*Roma instaurata*», unde ruinele sînt explicate cu autorii în mînă, așa precum în «*Italia illustrata*» tot el dădea un tablou geografico-anticvaric al întregii peninsule, astăzi încă de folosit pentru cercetări mai departe; de asemeni a sa «*Roma triumphans*» este o expunere unitară a vieții vechilor Romani în toate manifestările ei. Cu Lorenzo della Valle (Laurentius Valla) progresa, pe de altă parte, și critica istorică. În «*De falso credita et emendita Constantini donatione declamatio*», 1440, Laurentius Valla dovedia ca falsă așa-zisa donațiune a lui Constantin-cel-Mare către Papa Silvestru, pîrghia de susținere a pretențiunilor papale față de re-

[1] Apud Wachsmuth, *o. c.*, la care să se caute amănunte cu privire la cele mai multe din datele de mai jos. De și veche (1895), opera lui Wachsmuth n'a fost înlocuită încă de una nouă, mai complectă. Ceia ce dă în diferitele ei capitole opera lui Alfred Gercke și E. Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, Leipzig, 1910 și urm., 3 vol., ca notițe istorice, poate servi cu folos numai după ce acel ce se inițiază în aceste studii a complectat capitolul introductiv din Wachsmuth cu ceia ce spun asupra aceluiași lucru Salomon Reinach, în *Manuel de Philologie classique*, 2 vol., 1884 și 1907, și Alfred Gudeman, *Grundriss der Geschichte der klassichen Philologie*, Leipzig-Berlin, 1907. Apoi se va ceti, în ce privește Renașterea, Voigt, *Wiederbelebung d. klassischen Altertums*, 1859, ed. II, 1893, de Max Lehnert, și diferitele biografii sau monografii asupra unora dintre cele mai însemnate personalități conducătoare în studiile de anticchitate. Despre laturea arheologică a acestora, care lipsește la Wachsmuth, va fi vorba mai la vale.

www.dacoromanica.ro

galitatea francă a veacului al VIII-lea. Tot el dovedia, cel d'intîiu, că Tarquiniu Superbul nu e fiul, ci nepotul lui Tarquiniu cel Bătrîn, etc.

Veacul al XVI-lea, epoca humanismului ajuns la maximum de putere, influență și răspîndire, deschidea și o intensă mișcare anticvarică, cu Rosfeld (*Antiquitatum Romanarum corpus absolutissimum*) și Carlo Sigonio (*De antiquo iure populis romani, Italiae, provinciarum; De Atheniensium republica; De rebus Atheniensium et Lacedemonum; Commentarii in fastos et triumphos Romanorum*, 1555). Fulvius și Marliani pun basele cercetărilor topografice asupra Romei. Anticvarii cei mai de samă sînt acum francesi, influențînd considerabil în direcția cercetării vieții reale a celor vechi. Guillaume Budé (Budaeus), secretarul intim și bibliotecarul lui Ludovic al XII-lea, este autorul unui comentariu asupra Pandectelor, al unei monografii asupra monedelor romane (*De asse et partibus eius*, 1514), ca și al celei d'intîiu opere lexicale mai mari asupra limbii grecești (*Commentarii linguae graecae*, 1529)[1]. Cel mai mare din toată această vreme este însă de sigur Francesul reformat Joseph Scaliger, profesor la Leyda, principele filologilor francesi, cum îl numește Reinach, întemeietorul pe base temeinice al cronologiei sistematice care-l duce la istoria cronografică (*De emendatione temporum*, 1583, și complectarea acesteia, *Thesaurus temporum, complectens Eusebii Pamphili Chronicon*, 1606), numismat (*De re nummaria*, 1616) ca și epigrafist. De pe urma călătoriei acestuia în anul 1565 și următorii la Roma, Neapole și în Italia de Nord, strînse el sîmburele bogatei colecții de inscripții, date mai apoi spre publicare bibliotecarului Ianus Gruter din Heidelberg (*Thesaurus inscriptionum antiquarum totius orbis romani*, 1602), cea d'întîiu mare colecție de inscripții. Încă de acum geniul său mare (*aquila in nubibus* îl numiau în Franța și Germania acei ce urmăriau activitatea-i prodigioasă) vedea clar legătura între epigrafie și totalitatea studiilor despre antichitate, îndemnînd pe Gruter să o facă, ceia

[1] Cel mai mare lexicon al aceleiași limbi este însă *Thesaurus graecae linguae* al lui Henric II Étienne (Stephanus), apărut tot în acest veac (1572) și reînnoit pînă în vremea noastră. Pandantul latin, de egală însemnătate aproape, aparține unui Stephanus-Robertus Étienne și aceluiași veac: *Thesaurus linguae latinae* (1531—36), cel mai complect lexicon al limbii latine pînă la Forcellini (1771). Cf. Gudeman, *o. c.*, pp. 164—5.

www.dacoromanica.ro

ce însă acesta nu făcu şi nu se făcu de nimeni încă două veacuri. În orice cas, direcţiunea italiană a studiilor clasice, care ameninţa să degenereze într'o simplă *imitatio veterum*, şi aceasta numai a Latinilor, cu neglijarea literaturii şi istoriei greceşti, încetează cu Scaliger. In locul estetismului el introduce critica, în locul preocupărilor parţiale la care conducea acest estetism, el se apropie, mai mult decît oricare înnaintea lui, de idealul unei concepţii universale a vieţii antice. Aceasta duce la Fr. Aug. Wolf[1].

Deocamdată, Olanda acestei vremi dăduse încă pe Iustus Lipsius, înnaintaşul lui Scaliger la Leyda, cel mai mare filolog al Ţerilor-de-jos, aplicat la antichitatea romană (*De militia romana*), ca şi pe Jean de Meurs (Meursius), aplicat la cea greacă (memoriile lui în *Thesaurus antiquitatum graecarum* al lui Gronovius, 1697—102). Unul dintre elevii lui Scaliger e şi Philippus Cluverius (Klüwer), din Danzig, călător cu autorii clasici în mînă, creatorul geografiei istorice (*De tribus Rheni alveis atque ostiis et de quinque populis quondam accolis*, 1611 ; *Sicilia, Sardinia et Corsica antiqua*, 1619 ; *Italia antiqua*, 1629). După metoda de critică severă introdusă de acelaşi Scaliger, timpurile următoare ieau în discuţie o chestiune aşa de însemnată ca aceia despre istoricitatea tradiţiilor politice şi religioase, care însă va fi pusă pe de-a'ntregul abia în veacul al XIX-lea, de Niebuhr.

Acum, mai însemnat decît Cellarius, cu ale sale *Historia antiqua*, *Geographia antiqua*, Leipzig, 1691, şi *Notitia orbis antiqui*, 1701—1706 (Cellarius mai este însemnat şi prin aceia că el cel d'intîiu sfîrşeşte istoria veche cu Constantin, timpurile noi începîndu-le cu căderea Constantinopolului), sau decît Johann Freinsheim, cu a sa *Supplementa Livii*, cea d'intîiu expunere a istoriei romane pănă la August, este Francesul Lenain de Tillemont, en *Histoire des empereurs et des autres princes qui ont regné durant les premiers siècles de l'Église*, 5 vol., 1690, astăzi încă de valoare. Pe de altă parte, lucrarea tipică ce caracterisează nivelul pănă la care izbutise să se ridice critica istorică este dicţionarul lui Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, Rotterdam, 1697. Încă odată «minciunile şi fabulele tradiţiei erau explicate după sorgintea

[1] V. frumoasa biografie a lui Scaliger de Jacob Bernays (*Joseph Justus Scaliger*, Berlin 1855), cu anexele, veche dar tot aşa de valoroasă.

www.dacoromanica.ro

lor: judecata preconceptă, năzuința către împodobire retorică și înfățișare fantastică, în sfîrșit neînțelegerea [1]. Veacul al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea vor desăvîrși această operă, fără de care nu se poate concepe o icoană adevărată a începutului, a originilor. Numai așa, precum vom vedea, se va pregăti terenul pentru a folosi o întreagă categorie de fapte nouă, aduse de cercetările arheologice, care, de la călătorii pregătitoare, începînd încă cu acelea ale lui Ciriaco de' Pizzicolli din Ancona continuînd cu Pietro della Valle, cel d'intîiu referent asupra ruinelor dela Persepolis, cu marchisul de Nointel (1674), cu Spon și Wheler (*Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et de Levant*, 1677) cu Paul Lucas (*Voyages*, 1704, 1712 și 1719), cu contele de Caylus (*Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques, romaines et gauloises*, 7 vol., 1752—1767), cu Wood (*Ruines de Palmyre*, 1753; *Ruines de Baalbec*, 1757) și Leroy (*Ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, 1758 și 1770), cu Stuart și Revett (*Antiquities of Athens*, 1762 - 1816), Revett și Chandler (*Antiquities of Ionia*, 1769—1797), activitate organisată și susținută consecvent de la 1733 de acea *Society of dilletanti*, londonesă, ai cării membri sînt unii dintre cei citați mai sus, în sfîrșit cu acelea italiene ale lui Winckelmann și Georg Zoega, — vor ajunge în a doua jumătate a veacului al XIX-lea la cea mai rodnică epocă de descoperiri, schimbînd radical atîtea dintre capitolele istoriei antice și, între toate, capitolele ei de început.

În veacul al XVIII-lea, mai presus de critica, aplicată la istoria romană, a abatelui de Pouilly (*Sur l'incertitude de l'histoire de quatre premièrs siècles ; nouveaux essais de critique sur la fidelité de l'histoire*, 1727) și Louis de Beaufort (*Discours sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire roumaine*, 1738), Giambattista Vico, în ale sale *Principi di una sciênza nuova intorno alla commune natura delle nazioni*, 1725, aducea, împreună cu o concepție mai vastă a istoriei, chemată să îmbrățișeze întreaga viață a popoarelor, priviri foarte interesante asupra începuturilor antichității. În mitologie, Vico recunoștea un izvor principal pentru înțelegerea istoriei primitive a popoarelor, ceia ce duce la Carl Ottfried Müller ; în privința Iliadei și Odiseii el are idei (d. p. Homer ca personificare simbolică) care duc direct la Fr. Aug.

[1] Wachsmuth, *o. c., passim.*

www.dacoromanica.ro

Wolf; în vechea istorie romană, miturile, influența grecească asupra lor, etc., Vico are concepții care prevestesc pe Niebuhr [1].

Dar, pentru înțelegerea pe bază din ce în ce mai largi a antichității, veacul al XVIII-lea e însemnat nu numai prin Vico și Voltaire, sau Montesquieu, care, după Bossuet, aducea atîtea vederi originale, pline de înțelegere, față de Statul roman în creșterea și decăderea sa, bine înțeles, tot atîtea săgeți directe îndreptate împotriva regimului vremii sale, și nu numai prin Gibbon. Alături de istoriile romane ale lui Catrou și Rouillé, de aceia universală, veche, orientală, greacă și romană a lui Charles Rollin, citate, la Londra se începea, de la 1736, publicarea unei cuprinzătoare «*Istorii Universale*», în care și istoria veche își are partea, și cea mai reușită [2]. Școala istorică germană, cu Schlözer, Gatterer și Splitter, se îndrepta prin Schiller și Herder către o frumusețe de presentare și o comprehensiune de concepție care-i lipsiseră până atunci. Studiile de antichitate fuseseră conduse până în această vreme numai de învățați italieni, francesi, olandesi și englesi. Lipsa contribuției germane o explică Wachsmuth prin situația neprielnică politică, față de care el aplică spirituala vorbă a lui Lessing: «unsere schöne Geister sind selten Gelehrte, und unsere Gelehrte selten schöne Geister». Acum însă filologia își întinde cîmpul de preocupare, stabilind legături strînse cu arheologia, cu istoria, cu estetica literară: Ernesti [3], Heyne [4], Voss [5]; arheologia cîștigă o însemnătate considerabilă cu Winckelmann; metoda și critica se desăvîrșesc cu Fr. Aug. Volf. E vremea cînd Englesii Stuart și Revett luau cele d'întîiu desemnuri bazate pe măsurători ale monumentelor arhitectorice grecești; Winckelmann, cu a sa *Sendschreiben von den Herculanischen Entdeckungen*, 1762, cuprindea în largul său cîmp

[1] Wachsmuth, *o. c.*, pp. 14—17.

[2] Wachsmuth, *ibid.*

[3] Ediții din Cicerone, Tacit, Homer.

[4] Ed. din Vergiliu și Homer., dar și *Akademische Vorlesungeu über die Archäologie und Kunst des Altertums*, Braunschweig, 1821.

[5] Vestitul traducător al lui Homer și Virgil. În ce privește traducerea lui Homer, să se compare traducerea românească a Iliadei în românește de d. G. Murnu, mai puțin, firește, momentul apariției ei la noi, care, din nefericire, nu însemnă aproape întru nimic și o atmosferă corespunzătoare față de clasicitatea elenică.

www.dacoromanica.ro

de privire cercetări care, începute în 1738, culminau cu descoperirea din 1753 a vilei «*dei papiri*», fiind menite să fie încununate în veacul următor de cel mai desăvîrşit succes; pe de altă parte, a sa «*Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764, lega istoria de arheologia artei, aşa precum Fr. Aug. Wolf, prin «*Prolegomena ad Homerum sive de operum homericoram prisca et genuina forma variisque mutationibus et probabili ratione emendandi*», 1795, făcea acelaşi lucru cu critica literară (Reinach). În aceiaşi vreme la Viena apărea «*Doctrina nummorum veterum*», 1792 –98, 8 vol., de Eckhel.

Una dintre cele mai vestite descripţii de călătorie pe bază anticvarică a acestei vremi, care, după veacuri, văzuse între altele reapărînd la lumină Herculaneum (1711) şi Pompeii (1755) şi care avea să deie chiar un poet de însemnătatea lui André Chénier, aparţinând ca inspiraţie de predilecţie acestei lumi greco-romane a călătorilor şi anticvarilor, este, cu toate obiecţiunile mai nouă, spirituale, fireşti, dar nu şi tot aşa de drepte: «*Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*», 1788, 4 vol., a abatelui Barthélemy[1]. Între toate aceste fapte, un loc de frunte se va însemna de sigur totdeauna şi expediţiei lui Napoleon în Egipt, de la sfîrşitul acestui veac, expediţie care, prin descoperirea pietrei trilingve de la Roseta, a îndrumat pe Champollion la descifrarea ieroglifelor. Aceasta, ca şi descifrarea cuneiformelor, legată de numele lui Grotefend (1802), dar şi de acela al călătorului în slujbă danesă Karsten Niebuhr, tatăl marelui istoric german de mai tîrziu, care, după atîţia alţii, ca Pietro della Valle (1621), Chardin (1674) Kämffer (1692), Cornelis de Bruin (1714), aducea în Europa cele d'intîiu transcripţii corecte (1774—78), avea să schimbe în întregime, în cursul veacului următor, faţa istoriei orientale, egiptene, mesopotamice şi a Asiei anterioare. La Cairo se va întemeia în curînd chiar un institut de egiptologie. Pe de altă parte, în Apus, în locul

[1] Schlegel zise anume într'un loc despre călătoriile lui Anacharsis că acesta vede lucrurile, „nu ca un tînăr Scit, ci ca un bătrîn Parisian", ceia ce Bulwer complectează: „da, ca un Parisian, dar care ni face impresia că n'a călătorit niciodată decît în jilţul său". V. prefaţa la cunoscutul roman al acestui din urmă, *The last days of Pompeii*, 1834. Oricît de adevărat opera abatelui Barthélemy, pentru vremea sa, a făcut multă vîlvă şi a provocat un sincer entusiasm pentru antichitate.

www.dacoromanica.ro

Herculanului, părăsit de la 1766 atenția toată se îndreaptă către Pompeii, cu foarte frumoase resultate, sub regimul Republicei Partenopeice, conduse de generalul frances Championnet, supt acela al lui Joseph Bonaparte, dar mai ales sub cîrmuirea cumnatului și sorei Impăratului Napoleon, Ioachim Murat și regina Carolina: «pentru întâia oară apărea la lumină un oraș provincial roman, cu bogăția lui plină de gust și înzestrare artistică». Napoleon însuși, care caracterisează și în această privință o epocă, crea la Paris Museul Napoleon, apoi Museul Regal, după museele italiene, romane și florentine, «ultimul exemplu minunat al unui museu de stil roman», cu o vădită prețuire părtenitoare a Romei și a lumii vechi romane. O concepție mai largă către care se îndreptau de altfel toate studiile de antichitate: prețuirea din ce în ce mai complectă a întregii lumi antice, avea să-și afle întruchiparea museografică, complementară activității de recunoașteri și cercetări, în Museul Britanic de la Londra.

În timp ce astfel Francesii și Italienii se țineau tot mai mult de antichitatea romană, Germanii și Englesii (aceștia din urmă datorită și relațiilor politice care-i îndepărtau de Italia francesă) se îndreptară către Grecia: în Germania Fr. Aug. Wolf și August Boeckh, Gottfried Hermann și Immanuel Becker; în Anglia, Richard Porson și Petru Paul Dobree. Lord Elgin aducea la Londra, în primii ani ai veacului al XIX-lea, atîtea dintre sculpturile Partenonului și cu ele un număr considerabil de vase, bronzuri, camee, monede, etc. din toată lumea greacă. Căpitanul engles William Martin Leake deveni întemeietorul geografiei științifice a Greciei. Edward Daniel Clarke, Edward Dodwell, William Gell cutreierară Grecia cu Pausanias în mînă, ca altă dată Spon și Chandler. Tirins și Micene, «cetăți sfințite de poesia homerică și de străvechile legende, apar la lumină din întunerecul preistoriei». «Societatea diletanților», pomenită, întreprinse în 1812 și 1813 o nouă expediție în Asia Mică și Atica. După Tirins și Micene, veni rîndul frumoaselor ruine de temple din Corint, Egina și Bassai lîngă Figalia. De pe urma investigațiunilor norocoase ale unei întregi pleiade de tineri arhitecți iubitori de artă și antichitate, englesi, danesi și germani, prin cipele de coroană Ludovic de Bavaria punea basele Gliptotecei din München prin cumpărarea grupelor templului Aphaiei din

www.dacoromanica.ro

Egina, unde, zeci de ani după aceia, Furtwängler avea să continue săpături cu resultate foarte fericite. De asemenea *British Museum* achisiționa frisa templului lui Apollon din Bassa (1814): aceasta împreună cu marmurele lui Elgin asigurară de acum Muzeului Britanic, întemeiat ca muzeu național la 1753, locul de frunte pentru istoria artei grecești, loc ce și-l păstrează până în ziua de astăzi.

Cercetărilor atice li urmară altele în Grecia Mare și Sicilia, în Girgenti și Selinunt, în Metapont, la golful de Tarent. În 1820, în insula Melos, întîmplarea făcea să se scoată la lumină bucăți din statuia Venerii, ce a rămas celebră, legată de-a pururi de numele locului unde s'a găsit, ajunsă prin vigilența represintanților francesi din Orient în Muzeul Luvrului. Tot aici ajunseră peste cîțiva ani cîteva din metopele templului lui Zeus de la Olimpia, descoperite de arhitectul Abel Blouet și arheologul J. J. Dübois (1829); de altfel Olimpia, care avea să-și cîștige atîta glorie către sfîrșitul veacului, fusese recunoscută încă din 1787 de consulul frances Fauvel și în 1801 de geograful engles Leake. În sfîrșit, cu alungarea Turcilor și întronarea în Grecia liberă a principelui Otto de Bavaria (1833), o nouă eră se deschidea cercetărilor arheologice: Acropolea Atenei fu curățită și restaurată, se reconstitui templul Atenei Nike de la întrare. Inscripții și fragmente nouă fură scoase la lumină. Ceia ce e mai însemnat, Societatea arheologică (Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία), întemeiată în 1837, avea să pornească mai tîrziu lucrări de cea mai mare însemnătate. Specialiști englesi și francesi luară măsurile și făcură încă de pe acum planurile reconstituirii Partenonului; alții, ca Germanii Ross și H. N. Ulrich, cutreierară ținuturile și insulele grecești până la Cipru. În 1846 se întemeia Școala Francesă din Atena cu cele d'intîiu mari nume legate de activitatea ei pentru cercetarea antichității: Ernest Beulé (*L'Acropole d'Athènes*, 1853), Léon Heuzey (*Macédoine et l'Acarnanie*, 1860) și Georges Perrot.

Nu am de sigur intenția, și nu e locul, de a face aici o expunere mai întinsă, în legătură cu toate numele și lucrările care au contribuit a fixà în veacul al XIX-lea, din ce în ce mai complect, raza de preocupare și cuprinsul studiilor de antichitate, întreținute continuu prin descoperiri nouă dintre cele mai va-

www.dacoromanica.ro

riate, pe tot întinsul vechii culturi greceşti şi romane, ca şi al culturilor ce le-a precedat şi le-a urmat. Ar fi să depăşim cu mult cadrul unei lecţiuni de început şi de orientare generală [1].

Abia în acest veac însă, istoria veche, datorită cercetărilor speciale ale ştiinţelor ei ajutătoare, în progres neîncetat, a desăvîrşirii treptate a criticei şi a metodei istorice în genere, supt

[1] In ce priveşte arheologia, aceasta s'a făcut pe larg de catre Adolph Michaelis, *Die archäologischen Entdeckungen des XIX. Jahrhunderts*, Leipzig 1906, de unde am luat multe din datele de mai sus şi altele ce vor urmă, cartea sa cuprinzînd până la data apariţiei o înşirare judicioasă şi suggestivă a tuturor fastelor acestei specialităţi. Şi la noi, după magistrala *„Istorie a Arheologiei"* a lui Alexandru Odobescu, operă al cării caracter de *torso* splendid nu se poate regreta în de ajuns (reapărută în ediţie nouă, care era foarte necesară, la Minerva, 1919, supt îngrijirea profesorului C. Damianovici), Teohari Antonescu a publicat supt un titlu asămănător cu al lucrării lui Michaelis: *„Un veac de cercetări arheologice"* în *Lumi uitate*, p. 196 şi urm., o sumă de observaţii interesante şi juste, mai mult însă de caracter general. La acestea se poate adăoga astăzi ceia ce s'a spus tot la noi în ultimul timp asupra aceleiaşi teme: în ce priveşte arheologia preistorică de d. Tzigara-Samurcaş în *Viaţa românească*, 1910, Nr. 10, p. 67 şi urm.— bine informat; iar, în ce priveşte arheologia clasică (după *„Arheologia clasică şi rostul ei la noi"* a d-lui G. Murnu, lecţia sa de deschidere a cursului de arheologie de la Facultatea de Litere din Bucureşti, *Convorbiri Literare*, 1008, p. 525 şi urm., succedată de o întreagă polemică cu d. Samurcaş, polemică care însă s'a învîrtit mai mult în jurul cuprinsului naţional al arheologiei în concepţia ei actuală), de către d. O. Tafrali, în lecţiunea sa de deschidere a cursului de arheologie de la Facultatea de litere din Iaşi, *„Evoluţia arheologiei şi resultatele explorăţiunilor arheologice"*, din *Viaţa românească*, 1913, n-le 11 şi 12, p. 265 şi urm. — tocmai din potrivă. Ar fi o adevărată enigmă această aproape totală lipsă de informaţie în presintarea *evoluţiei* arheologiei a profesorului de la Iaşi, care, am zice în doi timpi şi trei mişcări, pornind de la Bulle şi Sauer, cu greşeli de înţelegere (originile Statelor pentru «Staatgründungen" ş. a.), dar şi o manieră ciudată de a cita, apelează la Perrot şi se refugiază la populara carte a lui de Morgan, *„Les premières civilisations"*, a cării concepţie de basă se pare că nici nu bănuieşte din ce vastă discuţie controversată face parte, — dacă n'am şti că, numai printr'o eroare, tragică însă prin urmările ei, autorul acestei lecţiuni, de şi cu o îndelungă pregătire specială pe tărîmul bizantinologiei, a fost numit, fără nicio probă regulamentară, profesor de arheologie. Astfel ca un epilog la cele spuse despre Teohari Antonescu la începutul lecţiunii noastre, catedra sa este departe de a fi fost ocupată, spre o îndoită pagubă a Facultăţii de Litere din Iaşi, pe de o parte, a catedrei de arheologie şi, pe de alta, a bizantinologiei: cea d'intîiu neocupată, cea de a doua inexistentă, cînd ar putea fi represintată.

www.dacoromanica.ro

influenţa romantismului şi a şcolii medievale, ca şi, nu în ultimul rînd, datorită comprehensivităţii crescînde a spiritului modern, trecut prin baia de sînge şi profundele prefaceri ale Marii Revoluţii şi epocei napoleoniene, a ajuns să capete, după evoluţia anterioară ce am schiţat-o, bogăţia şi varietatea de surse, înţelegerea reală şi adîncă în toate laturile manifestărilor ei, pe care o are astăzi. Niebuhr, Schwegler şi Mommsen; Boeckh, Karl Ottfried Müller şi Droysen; Grote, Max Dunker şi Ernest Kurtius, pănă la Busolt, Wilamowitz-Moellendorf, Beloch, Pöhlmann, Ed. Meyer sînt cele mai însemnate nume care înfăţişează ultima evoluţie a istoriei vechi, în cadrul istoriei universale, ca şi, pe de altă parte, în raporturile ei cu ştiinţele ajutătoare, în tot ce ea a ajuns să însemne prin ele şi represintă prin largile lor perspective pentru viitor.

De fapt, după cum observă, minunat, acelaşi Wachsmuth, noua îndrumare îşi croieşte cale încă dela începutul veacului al XIX-lea, de cînd încă B. G. Niebuhr, trecînd, cel d'intîiu în chip creator de la scepticism la critică, punea capăt idealisării exagerate a lumii vechi (*Römische Geschichte*, I, 1811; II, 1812), înţelegînd că aceleaşi puteri reale, materiale şi sufleteşti, au mişcat totdeauna, indivizii şi societăţile. Oricît se vor fi mirat şi vor fi compătmit pe idealii Elini, cîţiva ani mai tîrziu, contimporanii lui August Boeckh, elev al lui Wolf, care, coborînd ştiinţa antichităţii pe pămînt, s'a pus să arăte în amănunte administrarea finanţelor Statului atic, dînd ştiri asupra plăţilor, etc. (*Staatshaushaltuung der Athener*, 1816)[1], noua direcţie era menită să aibă în cursul veacului cea mai largă şi rodnică aplicare, verificînd cunoaşterea antichităţii supt o sumă de raporturi nouă, de la început şi pănă la sfîrşit.

Aceasta s'a împlinit pe următoarele căi mai principale: 1) prin reluarea asiduă a călătoriilor de recunoaştere, legate cu cercetări, deocamdată isolate, dar pe base din ce în ce mai temeinice, străbătîndu-se în lung şi în larg ţerile de veche cultură orientală şi greco-romană, 2) prin opera de publicare metodică a materialelor existente şi a acelora nouă descoperite, ceia ce, tot în legătură cu călătoriile de recunoaştere, dădu îndemnul

[1] Apud Wachsmuth, *o. c.*

www.dacoromanica.ro

organisării cercetărilor arheologice în stil din ce în ce mai mare, de către toate Statele de cultură ale Europei, precum şi de America, creîndu-se institute speciale, lărgindu-se muzeele, sau întemeind altele nouă: s'a ajuns astfel la descoperirea, colecţionarea şi orînduirea unui imens material istoric în toată plinătatea concepţiei moderne a vieţii antice, material complect necunoscut veacurilor trecute: monumente de tot felul, opere de artă, inscripţii, papirusuri, de cel mai variat interes cultural, economic, administrativ, filologic, teologic, juridic, etc.; în sfîrşit 3) printr'o atenţiune continuu crescîndă acordată regiunilor extraclasice; alături de arheologia clasică, care, influenţată şi ea la rîndu-i de noua şcoală istorică, se preocupă astăzi de o potrivă de monumentele de artă ca şi de orice altă urmă de viaţă clasică, preistoria, supt aceiaşi influenţă şi liberată de multe prejudecăţi anterioare, deveni prefaţa istoriei în genere, se înţelege de o însemnătate încă şi mai mare pentru istoria veche.

Paralel deci cu apariţia a o sumă de cercetări de izvoare, de ediţii de texte, de tot ce s'a lucrat în ultima epocă a filologiei clasice, care, după aşa zisul nou-humanism, admirator până la divinisare al elenismului şi în special al aticismului, ajunge, după Fr. Aug. Wolf, la o concepţie mai potolită, dar cu atît mai egală şi mai justă, — veacul al XIX-lea înseamnă pentru istoria veche, firește din punctul de vedere din care ne-am pus, acela al cuprinsului şi al metodei, al relaţiilor şi cu ştiinţele ajutătoare:

1. Nenumăratele recunoaşteri şi cercetări în Italia şi Grecia, în Egipt, Mesopotamia şi Asia Mică, Siria şi Fenicia, Arabia şi Africa romană cu Mauretania. În ce priveşte Italia, dela Humbold, Niebuhr şi Bunsen, de la Gerhard, Bendorf şi Schöne, Schreiber, Matz şi von Duhn, Amelung şi Petersen, Helbig şi Heydemann, von Dütschke şi Heinrich Brunn (înlocuit la Roma de Helbig), până la Kekulé, von Rodden şi Franz Winter, Robert şi Conze. Dela Kekulé şi Heydemann, Colignon, Marta, de Ridder ş. a. până la o epocă pe care voiu avea a o caracterisa mai departe — în ce priveşte Grecia. De la Champollion şi Rosellini, Richard Lepsius, Heinrich Brugsch şi J. Dümichen, până la August Mariette, G. Maspero, Flinders Patrie, Ludwig Borchardt şi J. de Morgan — în ce priveşte Egiptul. De la Claudius James Rich, Layard şi Hormuzd Rassam, până la Rawlinson; de la Botta şi Victor Place, Fresnel, Julius Oppert şi

www.dacoromanica.ro

Thomas, până la Ernest de Sarzec, Georges Perrot şi acelaşi J. de Morgan în ce priveşte Asiria şi Babilonia[1]. De la Hamilton Charles Fellows şi Texier, Ritter, Barth şi van Lenep până la acelaşi Georges Perrot, Burton şi Drake, Humann şi Puchstein, Hugo Winkler; sau Ernest Renan şi Melchior de Vogüé, von Luschan şi E. Sachau, în ce priveşte Asia Mică şi Siria. De la Karsten Niebuhr, Ker Porter, acelaşi Charles Texier, Coste şi Flandin până la Marcel Dieulafoy, în ce priveşte Persia. De la Ludwig Borchard, Léon de Laborde, David Robert, ducele de Luynes, până la Ernest Renan şi Charles Simon Clermont-Ganneau, Ernst Brünnow şi Alfred Domaszewski, în ce priveşte Fenicia şi Arabia romană. De la Thomas Shaw până la René Cagnat, Paul Gauckler, Stephan Gsell, Delattre ş. a., în ce priveşte Numidia şi Mauretania. În sfîrşit, în ce priveşte Sud-Estul european, de la Paul Dubrux la Heuzey, Perrot şi Daumet şi alţii mai noi. O superbă desfăşurare de sforţări până la jertfire de sine, de perseverenţă şi entusiasm tot aşa de impresionante, care-i însufleţeşte şi-i poartă peste tot, ani de-a rîndul, une ori o viaţă 'ntreagă, prin regiuni puţin cunoscute şi greu accesibile, nesănătoase sau neospitaliere, în vremuri cînd cele mai multe dintre mijloacele de astăzi nu existau şi încet au început să-i ajute pe unii dintre dînşii! Pretutindeni interesul pentru cercetările lor merge crescînd: iniţiativa privată şi oficialitatea se întrec a-i ajuta, de la colecta măruntă şi până la ajutoarele şi iniţiativele regale şi imperiale. Preocuparea cu opera lor devine una din necesităţile generale de cultură ale lumii apusene, pandantul necesar, de ordin sufletesc, al preocupărilor cu lumea reală şi viaţa practică, în care acelaşi veac avea să înregistreze achisiţiuni aşa de hotărâtoare.

2. 3. Se publică cataloage de musee — ceia ce se făcuse şi mai înnainte, d. p. catalogul Museului pio-clementin de la Vatican, datorit celui mai mare arheolog al Italiei de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor, Ennio Quirino Visconti, — dar sporadic. La 1828, prin stăruinţa lui Gerhard, mai tîrziu autorul acelui vestit *„Rapporto volcente“* şi căruia i se datoreşte aşa de mult în ce priveşte cunoaşterea ceramicei antice, a mitologiei artistice, ca şi a antichităţilor în de obşte, se pun la

[1] Să nu se uite aici Americanii Hilpert şi Peter, Heyne şi Fisher.

www.dacoromanica.ro

Roma basele „*Institutului de corespondenţă arheologică*“, funcţionînd mult timp ca asociaţiune particulară, ca să ajungă de la 1873 o instituţiune a fostului Imperiu german, cu o centrală la Berlin şi o instituţie similară la Atena. Aici, la Roma, e „ leagănul studiilor epigrafice romane“, cum zice Michaelis, această ştiinţă încetăţenită fiind de Bartolomeo Borghesi pentru a duce la colecţia capitală de izvoare epigrafice latine care e *Corpus Inscriptionum Latinarum*, supt conducerea lui Mommsen, după ce o mai veche iniţiativă franceză în acelaşi sens nu reuşise a se întăptui.

Opera similară pentru istoria greacă, *Corpus Inscriptionum Graecarum*, începea încă din 1828, tot la Berlin, supt conducerea lui A. Boeckh. Am văzut că în 1846 se întemeiè Şcoala francesă de Atena. Din 1850, cu Auguste Mariette, urmat în 1880 de Maspero, Franţa îşi avea în permanenţă misiunea sa arheologică în Egipt. Anglia, Austria îşi avură mai tîrziu la Atena şcolile lor de arheologie. În strînsă legătură cu călătoriile şi descoperirile fură museele, considerate ca arhive vii ale antichităţii, în continuă creştere, în frunte cu Luvrul, Museul Britanic şi cele din urmă ridicate la înnălţimea lor, Museele din Berlin.

Şi în această privinţă, punctul de vedere anterior, estetic-humanistic, trebui să cedeze locul acelui ştiinţific-istoric. Musee nouă se creară, din Italia pănă în Egipt şi pănă în Siria. După exemplul Italiei, Grecii începură în curînd să-şi adăpostească în propria lor ţară comorile trecutului, cercetîndu-le prin represintanţi ai ei, strînşi în jurul „*Societăţii arheologice greceşti*“.

Resultatele către care conduc toate aceste sforţări, care au împînzit întreaga lume veche, la început mai impetuos, dar cu înflăcărare, ca să continue apoi mai încet, dar cu atât mai metodic şi cu toate mijloacele pe care începea de la o vreme să le puie la dispoziţie timpurile noastre? Dar nu e un singur capitol al istoriei sale, care nu va primi, în una din multiplele ei laturi, modificări esenţiale. Şi nu era decît firesc: lumea veche începea să se cunoască din ce în ce mai bine, nu numai după ştirile, relativ aşa de puţine, ale istoricilor şi „cărturarilor“ ei, oricît de complectate cu tot ce reuşia să descopere, pănă şi în cele mai răvăşite tăbliţe cuneiforme şi foi de papirus, filologia orientală şi cea clasică; acum, lumea veche însăşi începea să apară de supt stratul gros de ţărînă şi moluz, supt care zăcuse atîtea veacuri, înnaintea ochilor înminunaţi ai lumii noastre.

www.dacoromanica.ro

Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît a doua jumătate a veacului al XIX-lea, în care trebuie, de sigur, să înţelegem şi vremea de la 1900 încoace, nu înseamnă numai epoca activă a călătoriilor şi cercetărilor, isolate întăiu, organisate pe urmă cu elan şi metodă, în Italia şi Grecia, în Egipt, la Tigru şi Eufrat, din Asia Mică şi pănă în Mauretania. Cercetări destul de numeroase începură a se întreprinde tot mai des pănă dincolo cu mult de graniţile maxime ale Imperiului roman *„mari Oceano aut amnibus longinquis“*: din depresiunile mlăştinoase ale Germaniei-de-Nord pănă în Scandinavia, de la Marea Baltică şi pănă în Caucas.

E o legătură de fapte în evoluţia studiilor de antichitate care nu trebuie trecută cu vederea. Aşa a decurs progresul.

După ce astfel istoria veche, ajutată atîta vreme aproape exclusiv de filologie — aceasta, de la Scaliger, considerată în de obşte *„als das Organon universaler Geschichtsforschung“* [1] — a ajuns să aibă texte din ce în ce mai bune şi mai multe, tălmăcindu-le, analisîndu-le şi criticându-le, obţinînd astfel cele mai veridice ştiri ce puteau da, — şi aceasta a ţinut întreaga epocă a humanismului, care de mulţi se încheie abia cu Mommsen, prin călătorii amatori de antichitate şi arheologii cercetători sistematici ai ei, porniţi din lumea apuseană pe drumurile de recunoaştere ale Europei sudice şi răsăritene, precum şi ale Orientului, aşa precum am văzut mai sus —, istoria veche a ajuns să se găsească, relativ în scurt timp, în faţa unui infinit mai mare şi mai variat material, pe care folosindu-l, potrivit şi cu îndrumarea ce o căpătase în genere ştiinţa istorică 'n veacul trecut, trebuia să se resimtă în întregul ei cuprins.

La această creştere considerabilă de material s'a ajuns în a doua jumătate a veacului trecut, pe de o parte printr'o organisare mai deplină a cercetărilor arheologice, întreprinse de astă dată după un plan, în stil mare, cu o tehnică din ce în ce mai desăvîrşită şi colaborarea arhitecturală şi fotografică necesară, în aceiaşi variată conlucrare a epocei anterioare, pe de alta, prin extinderea tot mai departe a cîmpului de preocupare, dincolo cu mult de hotarele geografice şi limitele în timp ale antichităţii orientale şi greco-romane. Acelaşi Adolph Michaelis zice: „de unde la începutul veacului arheologia lucra numai cu ma-

[1] Bernays, *o. c.*, p. 62.

www.dacoromanica.ro

terial roman, acum (1860—1870) privirea se 'ntinde din Sicilia până în Asia Mică, de la Pompeii și din Etruria până în Egipt și Asiria",[1] și el se raportă în primul rînd la arheologia artei.

Cît s'a întins pe urmă acest cîmp de lucru?

În primul plan al erei nouă ce se deschidea, în ultimul efort al veacului trecut, al arheologiei în specie și cunoașterii antichității în genere, stau de sigur: Charles Thomas la Knidos și Halicarnas; Ernst Curtius, urmașul de la Berlin al lui Gerhard, inițiatorul și organisatorul săpăturilor, la Olimpia; Alexander Conze, la Samothrake și Pergam, Școala francesă din Atena la Delos și Delfi; în sfîrșit Heinrich Schliemann la Troia, mai ales de la 1882, cînd are colaborator pe Dörffeld. Represintată în același timp de întregi pleiade de cercetători din toate Statele de cultură ale Europei, arheologia, înțeleasă și aplicată cum a început mai ales de acuma, a reușit să schimbe, în relativ scurtă vreme, nu numai fața istoriei orientale (cea d'întâiu), prin aceasta și prin cercetările din Asia Mică, Grecia și Italia ale istoriei grecești și romane, prin descoperirea unui însemnat material monumental, de inscripții și papirusuri, a istoriei elenismului și Imperiului roman; ci printr'o continuă adîncire și extindere a cîmpului ei de activitate, arheologia, continuu întreținută prin recunoașteri și întețită, totdeauna, prin norocoase descoperiri întîmplătoare, a ajuns să arunce o lumină nouă asupra întregii Europe înseși, greșit concepută mai înnainte ca având *numai* acea cultură pe care a primit-o de la lumea clasică greco-romană, un mileniu înnainte și altul după era creștină.

E numai întîmplare că, pornind de la antichitatea clasică ca domeniu de bază, unii dintre cei mai însemnați represintanți ai arheologiei clasice, un Alexander Conze[2], un Dörffeld, Adolph Furtwängler și Paolo Orsi, înseamnă tot odată o răspîntie hotărîtoare și în privința extinderii preocupărilor ei în timp ca și în spațiu, sau că, în aceiași vreme, în Italia, supt influența stăpîni-

[1] *Die archäologische Entdeckungen.*

[2] V. în ce privește pe Alexander Conze, arheolog clasic și întemeietorul secțiunii romano-germanice a Institutului arheologic german, mai înnainte numai cu două secțiuni, una romană și cealaltă ateniană, și care, peste preocupările specialității sale, așa cum era înțeleasă până la dînsul, a recunoscut însemnătatea arheologiei naționale, necrologul lui Caro, în *Mitteilungen d. k. archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, XXXIX, 1914, p. v.

www.dacoromanica.ro

toare a lui Luigi Pigorini, s'a trecut aşa de răpede de la clasicitatea romană la preistoria italiotă? De sigur că nu.

La Olimpia, în Beoţia, în vechea Atenă, în Thera (Hiller von Gärtringen), în Egina (Adolph Furtwänglér), la Orchomenos şi tot aşa în Asia Mică: în Pergam, la Priene şi în Miletul antepersan, helenistic şi roman, — cu deosebire Germanii. La Delos (Théophile Homolle cu o sumă alţii) şi Delfi (Faucart, Hausoullier şi Homolle), la Mirina (Ed. Pottier, S. Reinach, etc.), la Abae (Pierre Paris), la Ptoion (Maurice Holleaux), în Mantinea (Gustave Fougères) şi Tegea (Bérard), — Francesii. În Megalopolis, în insula Melos, la Sparta, dar cu deosebire în Creta, — Englesii (între ei, Arthur Evans). In Assos şi Siciona, la Heraeonul din Argos şi la Corint, — Americanii, cari-şi au de la 1882 Şcoala lor de arheologie la Atena. De la o vreme, după pilda celorlalţi, Grecii însişi, ocupaţi mai înnainte numai cu studii de epigrafie şi numismatică, acum organisaţi în jurul „Societăţii" lor de „arheologie" citate: la Dodona (Karapanos) şi pe Acropole, în Epidaur, Eleusis (Eustratiadis) şi Oropos, Micena şi Tirins, Licosura (Kavvadias) şi Thermos (Sotiriadis), în ultimul timp în Tesalia (Tsuntas). Austriecii în Samothrake (Conze, Niemann, Benndorf), în Licia, la Heraeonul de pe piscul Ghiolbaşi (Benndorf, Niemann, Petersen, Studniczka) şi la Efes (Benndorf, Humann, Heberdey)[1]. Olandesii în Argos, Danesii în Rodos. Italienii aproape exclusiv în Italia, fireşte întîiu la Pompeii (Fiorelli) şi Roma, dar şi aiurea; în schimb, străinii sînt foarte puţini: un Petersen, un Puchstein, un Koldeway. Iată cele mai însemnate locuri şi nume din întreaga activitate, aşa de variată şi de rodnică, pusă în serviciul cunoaşterii din ce în ce mai depline a antichităţii, represintînd vremea de fericită colaborare ştiinţifică internaţională, căreia numai războiul i-a pus capăt, pentru a fi reluată însă, de sigur, după acesta, pe base şi mai temeinice. În deosebi, îngustarea şi îngrădirea stăpînirii turceşti în Europa şi Asia, totdeauna o neîncetată piedecă ori-

[1] Din acest cadru de preocupări fac parte şi cercetările de mai tîrziu ale profesorului romîn e la Universitatea din Cernăuţi, Teofil Sauciuc, în insula Andros, de pe ur...a cărora d-sa a publicat o întreagă monografie, *Andros, Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel*, în *Sonderschriften d. K. K. archäologischen Instituts in Wien*, VIII, 1914.

www.dacoromanica.ro

cărui progres, va avea de sigur urmările cele mai bune şi pentru studiile de antichitate.

În aceiaşi vreme însă, paralel cu cercetările din lumea clasică urmate de acelea de la *limes*, şi vremurile mai vechi începură, încă de timpuriu, să atragă tot mai mult atenţia, atît în ţerile clasice, cît şi jur împrejurul lor. Procesul nu era decît cel mai firesc. Odată ce lumea veche fusese coborîtă în chip definitiv, încă de la începutul veacului din înnălţimea legendelor, a figurilor eroice şi a virtuţilor pure, pe pămîntul vieţii istorice reale, — şi am văzut atîţia factori contribuind la făurirea acestei concepţii, cu mult mai juste, de pe urma căreia, de fapt, nu cădea nicio mărire, ci numai adevăratele măriri aveau să se ridice de acum din lumea lor adevărată cît mai adevărată, — a săpa, nu numai prin preajma zidurilor, a unei cetăţi, a unui sanctuar, sau a unui teatru, pe linia străzilor unei cetăţi, sau a rămînea în extas în faţa unei statui, sau a unui monument oarecare, ci a te coborî cu mult mai adânc, nu numai în căutarea celor mai representative produse ale geniului uman, ci tot aşa după urmele, mai modeste, dar de multe ori tot aşa de elocvente, ale lucrului şi vieţii timpurilor antemergătoare era doar ultima consecinţă al celei mai simple logici, pe care vremea noastră a fost chemată să o ducă mai departe. Aşa s'a format alături de arheologia clasică, ca disciplină ajutătoare a istoriei vechi, arheologia preistorică, o urmare, pe de altă parte, şi a progresului studiilor de geologie şi paleontologie din veacul trecut, faţă de care ea-şi consolidă, ca disciplină de sine, începuturile; dar aceasta nu ne interesează aici.

Cercetările de *limes*, cel renan, ca şi cel dunărean, marchează tocmai, în chip plastic, punctul de întîlnire la care au ajuns, au trebuit să ajungă la un moment, cele două discipline avînd ca obiect cercetarea unui material de fapte asămănător şi de-o potrivă de însemnat pentru cunoaşterea trecutului umanităţii. Aşa s'a ajuns la o concepţie mai dreaptă despre «barbari» şi «popoare de cultură» în cadrul lumii vechi, recunoscut astăzi, prea heleno- şi romano-centric, ca să întrebuinţez o nemerită expresie a d-lui V. Pârvan, ajungîndu-se astfel la o concepţie, radical schimbată, despre începuturile acestora de pe urmă, pănă a întra în cursul deplin al istoriei universale.

Astfel se înţelege astăzi istoria veche: ca o istorie a popoarelor orientale, a Grecilor şi a Romanilor, de cînd şi cum poves-

www.dacoromanica.ro

tesc despre dînşii izvoarele lor scrise, dar nu numai atît, ci, încă ca o istorie a lumii vechi, care cuprinde pe toate aceste popoare, numite, altele nenumite, lume din mijlocul căreia toate au purces, în înţelesul ce se dă astăzi noţiunii de rasă şi de neam, de unde s'au desfăcut, în diferitele epoci, cele mai însemnate dintre dînsele, pentru a juca un rol de frunte; în cuprinsul căreia s'au păstrat legături în tot cursul vieţuirii lor şi unde, în sfîrşit, s'au zămislit naţii nouă, ce au dus mai departe, peste toate vicisitudinile secolelor, bunurile superioare ale umanităţii.

Cum astăzi nu există numai ce se scrie sau numai cine scrie, aşa a fost totdeauna. Vechile calificări şi categorisiri nu înseamnă mai mult decît adîncimea şi orizontul de cunoaştere, posibile celor ce le-au emis, astăzi incomparabil superioare. În tot largul lumei vechi, din Spania şi pănă în Egipt, din Britania şi pănă în Scitia şi Mesopotamia, una ştiau cei vechi despre toate aceste regiuni şi viaţa lor trecută, una a povestit despre ele evul mediu şi pănă în veacul al XIX-lea, şi alta ştim sau tindem a şti noi astăzi: de la Boucher de Perthes pănă la Mortillet, la Emil Cartaillac şi Siret, Salomon Reinach, A. Bertrand, Camille Jullian, J. de Morgan, Rutot şi Déchelette; de la Thomsen şi Worsaae, pănă la Montelius şi Sophus Müller; de la Schliemann şi Dörpfeld la Schuchardt, Kossinna şi Hubert Schmidt; de la John Lubbock şi John Evans la Flinders Petrie, Arthur Evans, Munro; în sfîrşit de la Franz von Pulszky şi Hampel la Moritz Hoernes, Volchov şi Vasitz, von Stern şi Christ Tsuntas, Angelo Mosso şi o sumă alţii. După o îndelungată trecere de vreme, Manetho şi Beros, Herodot, Varro şi Cesar, Tacit şi Strabo se apropie, şi ne aflăm în plin curs al acestei desvoltări înnainte de războiu, — de o nouă şi esenţial deosebită interpretare [1].

* * *

Iată, onorat auditoriu, întregul cîmp de preocupare al istoriei vechi, aşa cum trebuie să-l cuprindem astăzi cu privirea, de la

[1]. De la 1913, această nouă orientare, general admisă, îşi are în ce priveşte arheologia şi un manual, conceput ca o vastă scriere colectivă, *Handbuch der Archäologie*, München, 1913, Erste Lieferung, v. Ankundigüng şi pp. 4 şi 138-9, a lui Heinrich Bulle, profesor din Würzburg.

www.dacoromanica.ro

cele d'intâiu izvoare scrise ale lumii vechi, cu toată viața de cultură anterioară ce o condiționează și o explică, până când pe ruinele Imperiului Romei începe civilisația nouă.

Superbă evoluție și ce vast și splendid cîmp de studii pentru d-voastră, domnilor studenți, de pe urma cărora, generații după generații, să asculte de la d-voastră, viitori profesori, fapte și pilde, concepte și idei, despre tot ce lumea a avut mai bun, frumos și mare, sau rău, urît și mic, — adevărat — trecător și etern! Este firesc ca potrivit lungului răstimp pe care-l ocupă antichitatea în istoria universală, aproape 6.000 de ani, ea să cuprindă, fie și în sîmbure, aproape tot ceia ce constituie însuși sensul acesteia: eternitatea sufletului uman din ce în ce mai perfect. Vast și splendid cîmp de studii însă pentru d-voastră și dintr'un alt motiv, tot așa de însemnat, motiv care e una din rațiunile studiilor d-voastră academice: contribuția personală pe care d-voastră, în viitorul apropiat, răspîndiți în tot cuprinsul țerii, veți fi chemați a i-o aduce. Nobilă și frumoasă misiune!

Țară întregită astăzi, după un vis de veacuri, prin tot ce a rămas sănătos și tare în națiа noastră, care îndelung a muncit, a suferit și a răbdat, ca să o merite, — sîntem, în cuprinsul hotarelor de astăzi, nu o alcătuire politică artificială, trasă acum cu condeiul, sau îndreptățită pe aici de cel mult cîteva sute de ani, ci trasă de milenii, de către moșii și strămoșii noștri, cari, în aceste hotare și chiar dincolo de dînsele, au trăit din timpuri imemoriale și până astăzi. Prin Traci, și la vreme vom avea acasia să vedem dovezile[1], rădăcinile noastre se răsfiră adînc în cea mai autentică și pură antichitate, până în timpurile preistorice, care, mai bine studiate în întreaga Europă Sud-Estică, sînt menite să dea o altă față istoriei antice a acestor regiuni. Prin Daci, despre cari Tacit zice într'un loc *„nobilitatus cladibus mutuis Dacus“*, de asemeni. Care din complexul de neamuri al lumii antice numără nume mai representative decât Alexandru-cel-Mare, Burebista, Decebal? Între elenism și romanism, «de la

[1] În Seminarul aceluiași an, am tratat, după sfatul d-lui Pârvan, despre răspîndirea nord-vestică proto-istorică și istorică a Tracilor, temă cu care mă ocup de mai mulți ani, precedînd-o la exercițiile practice, mai ales în vederea studenților basarabeni, bucovineni și ardeleni, de o introducere cu privire la ideia originilor în istoriografia românească.

www.dacoromanica.ro

Rîm», dar pe un puternic substrat traco-iliric, atestat şi ilustrat din străvechi, prin numeroase rămăşiţi, în tot cuprinsul Europei Sud-Estice şi al Daciei, — ne tragem.

Mai mult astfel poate decît pentru toate naţiile noastre surori, istoria veche cu ştiinţele ei ajutătoare: arheologia şi epigrafia, numismatica şi geografia antică, înseamnă pentru noi, nu numai preocuparea cu vechi ştiri din autori — cari, de altfel, nici acestea nu sînt adunate şi rînduite [1], ci, mai mult decît aceasta, preocuparea cu ştiri şi lucruri pe care le ascunde solul nostru şi pe care la fiecare pas le putem întîlni, din Maramureş pînă în Valea Dunării, de la Nistrul-de-sus şi pănă la Mare, de la Tisa şi pănă în Dobrogea: pretutindeni, aşezări şi morminte preistorice şi protoistorice, deposite şi lucruri răzleţe, valuri, castele, cetăţi, drumuri, lucruri şi tesaure barbare. Dacă interiorul Munteniei, Moldova, Bucovina şi cea mai mare parte din Basarabia sînt aproape exclusiv preistorice, nu există o mai strînsă legătură de continuitate între preistorie şi istorie ca în Dobrogea, Oltenia şi Ardeal. Întreagă această lume aşteaptă cunoscători ai tuturor celorlalte manifestări ale vieţii vechi ce a fost odată la noi. Şi ce prilej mai fericit de a cunoaşte bine ţara însăşi, cu toate bunurile şi neasămănatele ei frumuseţi?

Ţară cum n'a fost înnainte, cu alte îndatoriri faţă de bunurile superioare ale culturii care trebuie să o represinte. Aceştia trebuie să se recruteze dintre d-voastră. Cu tot ce s'a făcut pănă acum în vechiul Regat, în condiţiuni de înţelegere şi solicitudine absolut inegală şi care numai într'o mică parte îşi află explicarea prin cadrul restrîns în care au trebuit să se desvolte

[1] Mă gîndesc, în felul *Recueil*-ului lui Bouquet, pe care, de şi din 1738, încă Jubainville îl numeşte „breviariul oricărui celtist serios"; în felul lui Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, mai nou numai cu o sută de ani şi încă util, cu toată reluarea operei lui de Müllenhoff şi R. Much. Ideal ar fi în felul operei lui Vasile Latischev: *Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus graecis et latinis* etc. 2 vol., Petersburg 1897-1906, căreia i-ar corespunde deci o *Scythica, Thracica et Dacica*. Pentru aceasta, de orientare şi îndemn, n'ar lipsi să fie nici începutul mai vechiu făcut la noi de A. Papadopol-Calimach în *Columna lui Traian*, 1872, no. 28; 1873, n-le 1, 2, 6, 7, 8, 10, 12, 13; 1874, n-le 4, 5, 7, 9; 1876, n-le 1, 2; 1876, pp. 125-126, 165-171, 213-221, 257-269, supt numele „*Despre scrierile vechi pierdute atingătoare de Dacia*". Acelaşi în *Columna lui Traian*, 1877, pp. 134-147 tratează despre „*Horaţiu şi Dacii*".

www.dacoromanica.ro

toate; cu tot ce s'a făcut în provinciile alipite, de către alţii, sîntem totuşi, încă pentru multă vreme, în fasa pe care alte naţii au trecut-o de mult. In multe părţi trebuie să începem, întăiu, pe drumuri de recunoaştere în propria noastră ţară, aşa precum am văzut că au pornit pretutindeni precursorii studiilor moderne de antichitate.

Dar cu cît mai mare trebuie să fie rîvna noastră, a tuturora, ştiind că 'n lung şi 'n larg ne aşteaptă pămînt înţelenit de veacuri şi milenii? Recunoscînd, prevenind risipirea sau pierderea, îndemnînd şi organisînd colecţionarea şi păstrarea, studiind şi dînd la lumină, vom contribui astfel, încetul cu încetul, fiecare în cercul şi după puterile sale, la risipirea întunerecului ce acopere astăzi o parte aşa de însemnată a trecutului nostru şi al umanităţii.

Cu aceste credinţi şi speranţe mă presint astăzi înnaintea d-voastră pentru a lucra împreună.

Ioan Andrieşescu.

Un romantic poet al unităţii naţionale: ROMULUS SCRIBAN

— comunicaţie la Academia Romînă —

Întîmplarea a făcut să găsesc la un anticvar din Bucureşti un număr dintr'o foaie literară pe care până atunci n'o cunoşteam, *Dacia literară* din 1868 a lui Romulus Scriban.

De la cele d'intîiu pagini, atît declaraţiile lui Scriban, cît şi versurile remarcabile, pe care le publică în cele trei numere din I-iu şi în cele trei din al II-lea — n-l 4 lipseşte — atrag luarea aminte.

Scriban, tatăl arhimandritului şi al profesorului de la Iaşi, făcuse studii la Turin, şi, întors de acolo la 1868, pentru a se aşeza ca profesor la Galaţi, unde a lucrat mulţi ani pe terenul didactic, încheindu-şi zilele la Iaşi, dăunăzi, era adînc pătruns de ideile care odinioară fuseseră ale lui Asachi şi pe care de ce

www.dacoromanica.ro

puţin douăzeci de ani nu le mai represinta în literatura noastră nimeni [1].

[1] „Într'o şedinţă ţinută prin Iulie la Academie, d. Iorga a scos la lumină numele lui Romulus Scriban, poetul „iredentismului romîn".

Activitatea acestui poet a fost remarcată mai de mult de către Al. D. Xenopol, care, în *Istoria lui Cuza-Vodă*, ocupîndu-se despre literatura din vremea marelui Domnitor, reproduce poesia lui Scriban: *O noapte pe ruinele Sucevei.*

În 1866 Romulus Scriban a publicat o broşură intitulată *Poeme*, printre care se găseşte o frumoasă închinare bisericii lui Neagoe Basarab de la Curtea-de-Argeş.

În anul 1868, Scriban conduce revista „Dacia literară", din care d. Iorga a citat versul „De la Nistru păn' la Tisa", cunoscut probabil de către Eminescu.

De la Romulus Scriban au rămas o samă de manuscrise ce dovedesc o deosebită activitate literară. Intre aceste manuscrise se găseşte o interesantă poemă *Stefanida*, destinată pentru al patrulea centenariu de la moartea lui Ştefan-cel-Mare (1904). Lucrarea se află în păstrarea fiului său, d. Traian Scriban, magistrat.

Între anii 1885—1900 Romulus Scriban a publicat: *Istoria economiei politice şi Istoria comerţului.* Fiind nepotul arhiereului Neofit Scriban, episcopul de Argeş, care pe vremea lui Cuza-Vodă ducea aprige lupte bisericeşti, Romulus Scriban a fost un auxiliar preţios al episcopului. Pe vremea aceia a tipărit „Reflexiuni politice asupra episcopilor necanonici româneşti din 1865". Broşura poartă numărul IV, ceia ce înseamnă că înnaintea ei trebuie să fi apărut alte trei.

Romulus Scriban a participat şi la acte politice însemnate. In studiul său despre arhiereul Filaret Scriban, Constantin Erbiceanu spune că, la 1857, Neofit Scriban, pe atunci arhimandrit şi presidentul comitetului unionist din Iaşi, venind pe furiş la Bucureşti, pentru a se pune în legătură cu membrii comitetului Unirii de aici, a trecut noaptea graniţa de la Milcov, fiind însoţit de poetul Romulus Scriban, care purta în sîn documentele Unirii.

Romulus Scriban a fost părintele arhimandritului Iuliu Scriban, cunoscuta figură bisericească din zilele noastre.

Romulus Scriban a fost advocat şi profesor secundar la Galaţi, unde a colaborat adese ori la presa locală. Romulus Scriban s'a retras apoi la Iaşi, fiindcă niciodată nu s'a simţit bine în oraşul Galaţi, pe care-l declara „oraş de negustori".

Romulus Scriban era un bărbat de înnaltă cultură, şi toată viaţa a rămas un visător incorigibil. El a murit la Iaşi în anul 1912.

Aducînd aceste cîteva contribuţii la activitatea şi persoana poetului Romulus Scriban, rămîne ca cercetători mai meticuloşi să stabilească valoarea operei."

(Din ziarul „Avîntul".) **Aurel Savela.**

www.dacoromanica.ro

Din acest punct de vedere el merită o cercetare, căci prin el se vădeşte o stare de spirit interesantă, care era de sigur şi a altora dintre studenţii trimeşi în Italia, — a unui Mălinescu, de pildă, şi a câtorva dintre întemeietorii oştirii noastre supt Cuza-Vodă.

De la Italieni Scriban a luat forma poetică. Îi umbla prin minte ideia, ispititoare, a unui epos naţional ca acelea prin care se onorează literatura Italiei timp de patru secole.

În *Fulgerele lui Joe*, presintate după tipic, cu «argumentul» cuvenit, se înfăţişează Discordia, care

cu o sută de guri suflă mînia cea păgînă.

Musa, fugind «în munte şi în păduri departe», stă «pe vîrful Pionului teribil». Poetul trece «porţile-i eterne»

Prin strălucirі de fulgeri, prin vifore şi tunet.

Hidra cu «limbile perfide» i se înfăţişează, pe cînd pe apele Mării zăreşte

... de vifor groaznic învăluită foarte
A Românіei barcă ce se clătia pe valuri.

Descrierea furtunii e luată după modelele sale iubite:

Ah, cine poate spune priveliştea cumplită
Ce se desfăşurase în faţa mea uimită!
Din ceruri nicio rază nu strălucia s'o scape,
Ci fulgerele numai sclipiau ades pe ape,
Încît era teribil abisul formidabil
Cînd clocotia noianul cel încomensurabil
Şi de la răsărituri şi păn l' apus avîntul
Furtunilor naturii cutremura pămîntul.

Ca să fie scăpată de înghiţire Românіa, trebuie să intervie Iupiter însuşi, «nalt-tunîndu-l Joe», considerat ca «zin al Românіei». El trăsneşte Idra, dar ea se preface într'o «miriadă» de alte dihănii. Iupiter trebuie să lovească din nou, apoi o stea, Dacia Traiană, răsare încălzind şi refăcînd cele îngheţate în ruina lor. Zina cere să se îndrepte barca, mîntuită, către alt ţerm decît al «trecutului de moarte»,

Căci unde va fi stîrvul, şi vulturii veni-vor.

O rugăciune se înnalţă deci, recunoscătoare, către «Penatul dacic»:

www.dacoromanica.ro

Acestui popor mare trimite-i iar unire
În freamătul de codri, în clocotele mării:
Tu în etern protege-l de spiritul trădării.

Poetului nu-i rămîne decît a mulţămi Concordiei.

Un episod de epopeie tratat italieneşte e şi în *Fecioarele eroine*, cu subiectul luat din războiul de libertate al Cretei, cînd

Ca turma graţioasă de albe căprioare
Pe 'naltul ţerm al Mării frumoasele fecioare,
Veşmintele strîngîndu-şi cu delicata mână,
Fugiră tremurînde de furia păgînă.

Ca să scape de Mameluci, ele se aruncă în valuri, şi hainele lor «albiră» ca lebedele de săritura în noian:

Ah, căci n'am fost atunce, pe-acele 'nnalte ripe,
Să vă adun la mine, ca cloşca supt aripe,
Şi astfel să vă apăr de crudele pantere
Şi să vă scap la sînu-mi cu-a lui Ahil putere!
Ori căci n'am fost sirena din valurile line,
Să vă deschid palatu-mi, să locuiţi cu mine...
Departe de acele sălbatece hiene
Să locuim ferice lăcaşul de sirene,
Simţind în blîndul suflet eterna bucurie,
Gustînd, etern ferice, nectar şi ambrosie.

Şi el vrea să le întovărăşească acolo cu gîndul:

Ca astfel, cînd tot cerul se va umplea de stele,
Vărsînd făclii pe ape, să nu fiţi singurèle.

Ca şi Horaţiu, el îşi caută odihnă, în retragerea sa de la «Cosmoaia». El promite iubitei — bucăţile acestea sînt cele mai slabe — o cîntare de să răsune veacurile.

Oda italiană îl atrage pe acest vechiu student în drept, cu studiile mai mult sau mai puţin depline. Astfel în *Icoana taumaturgă* în care e vorba de cutare chip al Maicei Domnului făcătoarea de minuni de la mănăstirea Adam:

Atunce, o minune, în sferele sublime
Se 'ntinse nori spre ploaie şi a sclipit mulţime
De fulgere, şi'n tunet a clocotit natura.
A' cerurilor jghiaburi deschiseră sus gura,
Şi ploaie abundentă au răspîndit pe lanuri.

Ori în *Meteorul*, care începe astfel, în versuri care nu sînt de rînd:

www.dacoromanica.ro

De unde vii în noapte, o falnic meteor,
Şi unde duci pe aripi nebiruitul zbor.
Trecînd prin ceruri singur, pe căi nemăsurate,
De la eternitate păn' la eternitate,
Din margenile lumii tu vii neostenit
De negure, de globuri etern nebiruit.

Iar, mai departe :

Din infinitul lumii, de unde vii acum,
Trecînd cu răpegiune în veşnicul tău drum ?

Datina italiană se simte şi în versurile închinate unui văr căzut în lupta de la Costangalia.

Din Italia el a adus însă, nu numai atîta, nu numai cunoştinţile de limbă care-l făceau să presinte fără sfială etimologii ca : *bucur* din *buon cuore*, Golia din *guglia* (tun), alături de haiduc din *cai duc* şi de *bernevici—hibernus nevicus*, ci un puternic simţ de latinitate, pe care, din fericire, nu-l duce, pe urmele lui Eliad, în limba scriselor sale. Acest simţ îl face să acorde o covîrşitoare însemnătate Daciei.

Astăzi, cînd ea există prin minunea reunită, a unui nou suflet în umanitate cu conştiinţa luptătoare a neamului nostru, nu e zădarnic să se releveze, chiar şi peste multiplele defecte ale unei forme adesea neegale, iubirea, dusă pănă la fanatism şi manie, a lui Romulus Scriban pentru Dacia în toate timpurile.

O caută în titlurile lui Traian, pe zidurile museelor italiene, o urmăreşte în izvoarele antice, o descrie cu nesfîrşită dragoste şi mîndrie, — o cîntă în natură, ca şi în trecutul ei.

Iată *Iarna în Dacia:*

Clătit-au mult-bătrînul Pion cărunta frunte
Şi vifore şi viscoli a aruncat din munte.

«A Daciei pleiadă» trebuie să-şi reclame dreptul. Cîntînd pe noul ostaş romîn, el strigă :

Sunaţi, o zări romane, a ţerii înviere
Şi din a dimineţii mult gingaşă tăcere
Apropïaţi momentul, dorit cu înfocare
Cînd patria să-şi ieie anticele hotare!
Din Nistru păn' la Tisa Moldova să se 'ntindă
Şi Dacia întreagă în fine s'o cuprindă!

Doina, slăvită de dînsul, e pusă în legătură cu Dacii, cari

www.dacoromanica.ro

sînt, firește, și Danai, și numele Danubiului se adauge pentru o mai deplină lămurire. Ea, doina, ar fi fost cîntată întâiu la năruirea Statului dacic:

Atunci păstorul dacic, șezînd pe pisc de munte
Și aruncînd spre șesuri privirile lui crunte,
Văzînd pustie toate ruinele fumînde,
Penații în cenușă, mormintele gemînde,
La zinul lor Zamolxis cîntară în pădure
O doină mult duioasă, de dînșii să se 'ndure!

Iar amintirea Romei se adauge pentru dînsul, ca și pentru contemporanii săi, cînd vorbește de călușeri, «mîndru suvenir de glorii ai originilor Romei» [1].

Din această concepție daco-romană se desface pentru el un larg patriotism românesc, capabil de a găsi pe alocurea forme superioare, de o neașteptată putere de expresie, a stilului poetic. De atîtea ori el cîntă biruințile lui Ștefan, căruia merge așa de departe că-i atribuie și lupta de la Finta și alte patru, numite după satele vecine. Cînd se nimicesc ultimele rămășițe ale autonomiei ardelene, el cîntă vesperele de acolo (pp. 61, 86). Se face lauda Craiovei, în versuri mediocre, a Tîrgoviștii, unde amintirile se înșiră prosaic, dar versul știe să spuie cuviincios despre acele «cete care dorm în urnele de piatră», și un sentiment profetic însuflețește aceste versuri:

Iară tu, cetate bravă, o Tîrgoviște bătrînă,
Martură nemuritoare de o glorie romînă,
Tu vei fi regină încă; pe a tale 'nnalte turnuri
Vor mai anunța victorii,
Vor mai fîlfîi stindarde demne de măriri antice.

Dar ceia ce trece de valoarea obișnuită a acestei poesii cu versul tare, răsunător, e descrierea Brateșului său:

Frumos e 'n murgul serii, pe-a' Brateșului maluri,
Să stai tăcut cu ochii, pe 'ntinsele lui valuri,
Și să gîndești la timpul cînd Petru Rareș fuse
Pescariu acestor ape...
Acest loc se'nvelește cu-a' nopții umbre sure
Și preste dînsul zboară furtunile obscure,
Și, cînd mă uit pe dînsul, nu îi găsesc hotare:
Privirea mea se pierde ca pe întinsa Mare.
. . . . . .

[1] Este și un cîntec pentru Marsiliesă.

www.dacoromanica.ro

Eu văd bătrînul Emus, privirea mea se pierde
De-aici pe-a celui munte nălțime veșnic verde,
Pe cînd pe fluviul dacic un codru 'ntins de nave
Mi-aduce drag aminte de timpurile brave.
. . . . . .
Iar din lăcașul umed al apelor azure
Eu văd sirena nopții prin trestiile sure,
Pe cînd pe țermul verde zăresc lucind mii focuri
A' laielor nomade...

Și cele mai frumoase versuri sînt acelea care trezesc vechiul Hotin :

Zefirii adiază în coamele cărunte
A' codrului Moldovei ce murmură pe munte,
Dar în Hotin vitejii, de arme coperiți,
Nu mai pîndesc la strajă pe murii năruiți.
În vale curge Nistrul, înveluit de noapte...
Azi acvilonul singur mugește prin fereste,
Iar cornul nu mai sună pe 'nnaltele ei creste.
. . . . . .
Și tu, Hotin eroic, căzut-ai în ruine,
Cînd își schimbară cursul latinele destine.
. . . . . .
Dragonul tău cel groaznic azi șuieră 'n pustie
Și bourul războinic s'ascunde 'n vizunie,
Iar acvila romînă suspină în cătune.

Și iată ce vede poetul în trecutul de năvăliri al bîntuitelor locuri :

Tu le-ai văzut atunce, Hotin, a noastră famă
Fugind ca niște turme de porțile-ți de-aramă,
Cînd au strigat vitejii pe culmea ta alarmă,
Cînd s'au suit în pîrguri cu arcele ce sfarmă.

Dorința lui de-atuncea s'a împlinit astăzi.

Să mai răsune încă al vesperelor clopot,
Să mai aud pe cîmpuri al oștilor greu tropot,
Să mai privesc pe-această 'nnălțime colosală
Urcată păn' la nouri flamura triumfală,
Și-atunce să mă mîngîiu de lacrimi și suspin,
Văzînd al nostru bour pe dacicul Hotin.

Înțeleasă astfel, literatura e pentru el, după o nobilă concepție, «sufletul și paladiul unei națiuni. Piere un popor politicește, și corpul său și veșmintele sale le împart străinii ; însă, dacă acel

www.dacoromanica.ro

popor păstrează literatura strămoşilor săi, limba, moravurile şi religiunea sa, atuncea sufletul său se întrupează iară, renaşte şi creşte în timp nou, spre gloria şi spre mirarea veacurilor.

„Naţiunea romînă, împărţită în trei Imperii, a trăit cu toate acestea în literatura sa şi în Biserica sa, unde a auzit în timpuri barbare limba strămoşească în credinţile ab antiquo, repetate şi întărite din veac în veac, prin legi naţionale şi prin strălucirea armelor sale. Literatura dară mîntuie un popor ca şi puterea armelor, şi va fi pentru toate veacurile pururea adevărat preceptul strămoşilor noştri romani că nu numai prin arme se mîntuieşte republica.

. . . . . .

„Literatura măreşte popoarele, învie pe cele moarte şi sprijină pe cele căzute. Ea este mama copilăriei lor, Musa bărbăţiei lor şi toiagul bătrîneţelor lor.

„Fericit poporul care cunoaşte acest adevăr; el resistă cuceririi şi, ca luminătorul nopţii, luminează în noaptea timpurilor prin operele geniului său, întreţine flacăra spiritului naţional şi perpetuă Patria.»

Frumoase cuvinte, în cel mai bun sens al celei mai sănătoase direcţii! Ele scusă atîtea insuficienţe şi o inegalitate adesea desperantă. Dar mai ales aceste idei, ca şi sonoritatea şi strălucirea unor versuri, ca şi fiorul de trecut, ca şi iubirea pentru cuvintele şi întorsăturile populare, ca şi onestitatea laborioasă a rimei bogate, arată că înnaintea luminii lui Eminescu erau licăriri care o prevestiau. Cum, în literatura universală, în Elveţia germană un Leuthold are adesea în acelaşi timp unele din notele lui Eminescu, în cea românească, pe care o uităm de la o clică la alta şi mai ales de la o generaţie la alta, un Vasile Bumbac, un Romulus Scriban arată că individualitatea genială se desface pe un fond de sentimente şi idei comune.

Valoarea noastră culturală nu poate decît să crească prin aceasta.

N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

Vechimea culturii porumbului la noi

— Comunicaţie la Academia-Română —

La ce dată s'a introdus porumbul la noi, care acopere cu bogatele lui recolte o mare parte din ţarinile româneşti?

În Apus se ştie că el apare numai spre sfîrşitul veacului al XVI-lea ca *grîu turcesc (blé de Turquie, gran turco)*, ori ca «grîu de America», de «Guineia», «grîu de Spania».

În ce priveşte pătrunderea lui la noi, iată ce ni spun izvoarele.

Pănă în epoca lui Mihai Viteazul el e înlocuit cu meiul, mălaiul, care se cultivă farte larg şi din care, pe atunci, se făcea mămăliga. Graziani, ca şi vechiul medic al lui Ştefan cel-Mare [1], ştie numai de grîu: «atîta grîu se samănă», spune el, «cît trebuie pentru traiul anual; nu samănă înnainte de 1-iu April»[2]. Numai Joppecourt, la începutul veacului al XVII-lea, vorbeşte de rodirea pămîntului moldovenesc în «grîu, orz, ovăs şi meiu» [3].

Mămăliga de meiu e pomenită de Bandini, la 1646, în aceşti termini: «[Călugării de la Bistriţa Neamţului] socot ca o desfătare dacă mănîncă la hramuri mari o plăcintă coaptă în spuză din făină de meiu fără adaus de sare» [4]. Mai mult de jumătate de veac mai tărziu, Dimitrie Cantemir scrie că „meiul cel mai frumos se face în Moldova-de-sus, pentru care s'a şi ivit între ai noştri proverbul: meiul n'are coajă în Moldova-de-jos, în cea de sus mărul». Se adauge, vorbind, fără îndoială, de mămăligă: «Măcinînd meiul, îl amestecă cu apă şi-l coc în formă de pîne; cînd e caldă [plăcinta], adesea o mănîncă cu unt»[5]. În 1668 o vînzare se face pe merţe de meiu şi de săcară [6]. O însemnare din acelaşi timp ştie numai de grîu, săcară, mălaiu, orz, ovăs [7].

[1] Hurmuzaki, VIII, la a. 1504.

[2] Legrand, *Deux vies de Despote*, p. 169.

[3] Papiu, *Tesaur*, II.

[4] Pro deliciis habent şi ex milii contusi furfuracea farina tortam subcinericiam sine salis condimento in magnis festivitatibus comedant (*An. Ac. Rom.*, XVI, p. 235).

[5] Milium in superiore Moldavia quam elegantissime nascitur, unde inter nostrates ortum proverbium: milium in inferiore, malum in superiore parte Moldaviae corticem non habere. Hoc contusum pinsunt et ad panis formam coquunt; idem, dum adhuc calidum est, frequentes cum butyro comedunt"; *Descriptio Moldaviae*, pp. 27-8.

[6] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 117 (126).

[7] *Uricariul*, XXIII, pp. 288-91.

www.dacoromanica.ro

In Ţara-Românească era aşa de întinsă *această* cultură, încît pe vremea lui Radu-Vodă Şerban, îndată după Mihai, se pomeneşte «birul mălaiului» [1]. Până la 1771 ea e menţionată în Moldova [2].

Nimic nu dovedeşte că porumbul s'ar fi introdus printr'o măsură domnească, în vremea lui Şerban Cantacuzino, la Munteni, decît această menţiune în raportul, de pe la 1770, către Ruşi, al generalului şi Ban Mihai Cantacuzino Măgureanul: «Acest Domn a adus intăiu porumbul, căci mai înnainte nu era" [3], — cum a făcut şi fabrica de postav de la Atumaţi.

Del Chiaro, vorbind despre Ţara-Românească supt Brîncoveanu, îl cunoaşte însă. El spune aşa: «În Muntenia se ară de două ori pămîntul toamna şi apoi se samănă grîul, care, înnainte de a ninge, creşte până la înnălţimea de o jumătate de palmă; adăugindu-se apoi zăpada, cade acela, şi primăvara creşte iarăşi până la maturitate. Meiul se samănă primăvara şi se culege în Iulie. Porumbul — *il formentone o sia gran turco* — se samănă tot aşa primăvara şi se culege în August [4].»

Numele de porumb, după analogia porumbului, a porumbelului [5] — cu acesta sămănînd ştiuletele —, de păpuşoiu, după asămănarea cu păpuşa, de cucuruz, care nu poate veni dintr'un izvor comun latin, din causa tîrziei introduceri a plantei în Europa [6], ci pare a veni din comparaţia bobului cu insecta buburuz, arată noutatea pe pămîntul românesc a plantei acesteia. Popuşoiu e la 1743 şi numele unui Ţigan [7].

---

[1] *Uricariul*, I, p. 138.

[2] *Studii şi doc.*, VII, pp. 23, 94-5,

[3] Αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ ποροῦμπι, ἐπειδὴ τὸ πρότερον δὲν ἦτον; Ἱστορία τῆς Βλαχίας, editată de fraţii Tunusli, Viena, 1806, p. 285.

[4] In Valachia arano due volte la terra nell'autunno, e poi si semina il grano, il quale, prima che nevichi, cresce all'altezza di mezzo palmo; sovraggiungendo poi la neve, cade quello e a primavera torna a crescere sino alla maturità. Il miglio si semina la primavera e si raccoglie nel luglio. Il formentone o sia gran turco si semina parimente la primavera e si raccoglie l'agosto.

Delle rivoluzioni della Valachia, ed. N. Iorga, p. 31.

[5] Se zice şi *porumbi* la plural (v. *Studii şi doc.*, VIII, p. 149, no. 21).

[6] Şi Austriecii zic *Kukurutz*; *ibid.*, p. 152, no. 167. Italienii au însă, dialectal, îmi spune d. Sextil Puşcariu, *cocoriza*.

[7] *Uricariul*, XXI, p. 414.

www.dacoromanica.ro

Intăia oară am găsit în Moldova, unde porumbul l-ar fi impus Constantin Mavrocordat[1], menţiunea «păpuşoiului» în 1741, cînd se vorbeşte de opreliştea cererii de a se da „grăunţe de cai“[2], apoi în 1744[3].

La 1752 era «obiceiul» la Munteni că «porumbul să dijmuieşte cu pogonul, de pogon cîte 4 baniţi de porumbu, şi baniţa de ocă 22»[4]. Aici în Moldova, la 1776, se socotia ca un abus cînd «dejma din păpuşoiu nu se lua după obiceiu: din 10 prăjini una, la vremea culesului, se lăsa pănă îşi strîngeau păpuşoiu de pe ţarină, şi apoi mergea de le lua cîte două pătrări de grăunţe de păpuşoiu de tot pogonul»[5].

Am spus că răspîndirea iute a porumbului s'a datorit faptului că Turcii nu-l cereau de la noi, dorind numai de pîne. Totuşi iată că la 1735 încă găsim mărturia fetelor unui Ioniţă Clijan, din Moldova, care arată că au fost silite a-şi zălogi moşia pentru că «tatăl lor rămăsese dator cu 50 stamboale păpuşoiu unui Turc Mimici»[6]. Menţiunea însăşi a «stamboalelor», a măsurilor de Stambul pentru măsurarea porumbului, nu e fără importanţă.

Cînd însă, pe la începutul veacului ale XVII-lea, se arată obictele de export la Constantinopol, e vorba numai de «grîu, miere, unt, catramă sau caşcaval, brînză»[7], de şi tot acolo, înşirîndu-se «roada pămîntului din sămănături», găsim: «grîu, orz, ovăs, meiu, porumb, pănichiu şi rişcă»[8]. La sfîrşitul aceluiaşi veac, Poarta nu rechisiţiona şi acest «grîu turcesc»[9].

În Ardeal, unde Guvernul opria, la 1686, ca el să înlocuiască grîul, cucuruzul apare mult mai tărziu şi numai răzleţ[10]. Aici s'a păstrat, mult timp, echivalenţa «cucuruz sau mălaiu». Dar

[1] Philippide, Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμουνίας, pp. 93-4.

[2] *Studii şi documente*, VI, p. 311, no. 9. Dar şi „grăunţe treierate“ la „pîine“; *ibid.*, p. 220, no. 72.

[3] *Ibid.*, XVII, p. 216.

[4] *Ibid.*, V, p. 197, no. 68.

[5] *Uricariul*, XXI, p. 215.

[6] *Ibid.*, p. 206.

[7] *Ibid.*, XIII, p. 53.

[8] *Ibid.*, p. 57.

[9] *Doc. Callimachi*, I, p. 52, no. x. Cf. şi foarte buna notiţă a d-rului Felix, în *Enciclopedia română*, la art. *zea mays*.

[10] *Studii şi doc.*, XIII, p. 154, no. 528.

www.dacoromanica.ro

la 1815 se aduceau acolo, din Moldova, 20.000 de chile de cucuruz, de şi *exportul acestui articol trecea ca oprit*, ba încă «în chipul cel mai strict» [1].

Acestea sînt faptele. Venim la interpretarea lui Cantacuzino, care, scriind pe la 1780, avea tot interesul să atribuie unuia din neamul său inovaţia introducerii porumbului. Dar, pe de-o parte, stăpînirea lui Şerban Cantacuzino a fost foarte scurtă şi împovărată de multe griji. Un contemporan, Del Chiaro, nu-i atribuie o asemenea învoire. Iar pentru epoca lui Brîncoveanu el vorbeşte de această cultură ca fiind orînduită, cu soroacele ei, şi aşa de bine cunoscută, încît nu simte nevoia să spuie un singur cuvînt despre începuturile ei. Dar totuşi ea nu era aşa de importantă încît să lucreze pentru export: în condica de socoteli a Domniei, ca şi în cronica oficială a lui Radu Greceanu e vorba numai de făină şi de grîu, trimes cu obroace ori chile de Stambul sau de orz.

Slujitorilor li se împart «speaie de grîu de li s'au făcut pîne" [2], mănăstirilor „obroace de grîu" [3].

Întrebarea se pune atunci: nu s'a făcut oare o confusie între acest Şerban-Vodă şi Radu Şerban de la începutul veacului al XVII-lea? Introducerea porumbului *atunci* ar fi în legătură cu ceia ce se petrece în ţerile apusene. Mălaiul de care se vorbeşte — cu mămăliga lui cu tot —, mălaiul cu numele căruia e poreclit şi Mihai Viteazul [4], la Saşi, înseamnă şi azi, pe alocurea, porumb.

Dacă totuşi s'ar păstra data introducerii care se primeşte de obiceiu, mai potrivit pentru o astfel de «ideie economică» ar fi altcineva decît Şerban Cantacuzino, şi anume fratele său Constantin, care stătuse ca şcolar în Turcia şi care revenise în ţară din Italia, unde acum cultura porumbului era foarte răspîndită. D. Sextil Puşcariu îmi observa că în Sardinia şi în alte părţi italiene se întîmpină chiar nume asămănătoare cu acela de cucuruz.

Cît priveşte Moldova, dacă al treilea Mavrocordat ar fi introdus porumbul, cum se face oare că în Condica de porunci a

[1] *Documentele Callimachi*, I, p. 221, no. CLXX; p. 222; p. 224, no. 172; p. 225.

[2] Aricescu, *Revista istorică a Arhivelor* (Condica brîncovenească).

[3] *Doc. Callimachi*, I, p. 148.

[4] In Italia mămăliga se chiamă şi *milliossa*.

www.dacoromanica.ro

lui Constantin-Vodă, care cuprinde peste o mie de acte, nu se află un singur cuvînt, un rînd măcar de recomandaţie în acest sens, de şi se cuprinde înnuntru şi toată gospodăria ţerii? De ce se vorbeşte, e adevărat, de «grăunţe», care pot fi însă şi de orz şi de ovăs, dar numai în general de *pîne*, de «pînea» de un singur fel[1]?

De ce, apoi, în ordinul către Manolachi Costachi, specificîndu-se de ce grîne e vorba, se arată numai preţul la chila de grîu şi la chila de orz[2]? De ce, cînd Poarta cere să se «cerce preţul» produselor Moldovei, al zaherelei, se înşiră, nu popuşoiul, ci *mălaiul*, după orz, unt, miere, ceară, său, pastramă, «cercheziagă», fasole şi numai înnaintea brînzii[3]?

De ce, în laudele ce şi le comandă Domnul în Apus, nu se aminteşte acest act civilisator?

Şi într'o ţară şi în alta trebuie admisă o mai veche cultură restrînsă, pe care numai de la un timp — mult mai curînd în Ţara-Romănească — a făcut-o mai deasă nevoia de a păstra pentru noi un produs de care Turcii, lacomi pentru toate celelalte, n'aveau nevoie decît ca negustori.

Turcii însă, în timpul războaielor cu Ungaria ale lui Soliman-cel-Măreţ, pănă dincolo de jumătatea veacului al XVI-lea, ni cereau, cum dovedesc documentele păstrate[4], numai grîu şi orz. A urmat o epocă de lupte cu Persia, cînd furniturile militare se luau de aiurea, iar, cînd Sinan-Paşa a reînceput războiul cu Imperiul Casei de Habsburg, ţerile noastre fură mult timp în stare de răscoală.

După aceia, dacă în campaniile polone noi trebuirăm să dăm hrana oştilor otomane, Domnia lui Murad al IV-lea înseamnă o lungă serie de războaie asiatice, care permise lui Vasile Lupu şi lui Matei Basarab o politică liberă, mergînd pănă şi la războiul purtat pe sama proprie. Brîncoveanu a dat, într'o nouă

[1] V. d. ex. *Studii şi doc.*, VI, p. 313, no. 711. Un singur fel de făină, p. 327, no. 823; un singur fel de pîne la conace, p. 347, no. 1007.

[2] *Ibid.*, p. 332, no. 863. — E vorba, în adevăr, de exportul silit la Turci.

[3] *Ibid.*, p. 371, no. 1209.

[4] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Romîne* (extras din „Economia Naţională"), Bucureşti 1900, p. 177 şi urm.

www.dacoromanica.ro

serie de lupte turco-austriece, numai grîu stăpînilor săi. Cînd după 1730 campaniile pentru posesiunea Principatelor se pornesc, cererile devin tot mai dese şi nevoia culturii ale cării produse nu erau cerute de Turci se impune tot mai mult.

E explicaţia simplă a unei mari prefaceri economice.

N. Iorga.

CRONICĂ

Săpăturile de la Curtea de Argeş.

Supt harnica îngrijire a d-lui V. Drăghiceanu, săpăturile din vechea biserică domnească a Argeşului continuă. Descoperirile făcute pănă acum vor da de sigur prilej unor îndelungate şi amănunţite cercetări. Se poate totuşi încerca, într'o ochire de sigur superficială, o revisuire sumară a celor găsite, o resumare a trăsăturilor caracteristice ale comorii scoase la iveală de norocul şi priceperea secretarului Comisiunii Monumentelor Istorice.

În mormîntul găsit în partea dreaptă a bisericii, se pot vedea acum, aşezate cu grijă, rămăşiţele unui Voevod — ctitorul pe semne — întins în locul de cinste. Zdrenţele de stofă roşie ce nu s'au prefăcut în praf arată o îmbrăcăminte ce samănă mult cu cea a Domnului pictat de-asupra uşii de intrare; cu chipul acestuia s'ar potrivi, de altfel, firele de barbă şi păr castaniu, aflate în mormînt, precum şi trupul de om slab şi mic la stat al celui îngropat. Tunica lungă, centura, mînecile strâmte, complectate cu pantalonii strîns lipiţi de trup şi de încălţămintea cu vârf ascuţit din pictură, ni dau o haină vădit occidentală. Într'o îmbrăcăminte de aceiaşi tăietură sînt înfăţişaţi Carol Robert şi Ludovic-cel-Mare în cronicile ungureşti. Mînecile, cu şirul lor de mărgăritare, le găsim la statuile Fântînii Profeţilor, cioplite la Dijon de dalta iscusită a lui Claus Sluter (la începutul veacului al XV-lea (v. Vitry et Brière, *Doc. de sculpture française du Moyen-Âge*, pl. CVIII). Interesantă e cununa aşezată acum pe craniul înegrit, alături de care căzuse. O îmbrobodire uşoară de fire de aur acopere capul.

Din patru inele de aur cu pietre scumpe, găsite pe oasele degetelor, două poartă, în litere gotice, formule latine de rugăciune.

www.dacoromanica.ro

Ceia ce însă dă o deosebită valoare descoperirii acestui mormînt e podoaba de aur care străluceşte de-asupra brîului. Paftă sau cutie de moaşte, rostul ei nu se poate încă desluşi. Cu turnurile masive din colţuri, cu turnuleţe supţiri şi horbota de aur a cadrului gotic de la mijloc, cu zidurile crenelate ce urcă spre cetăţuia din vîrf, ni înfăţişează un castel feudal în miniatură. De fiecare parte a cadrului central veghează, pitici, un bărbat şi o femeie în portul veacului de mijloc apusean. Nu se deosebeşte mult de ornamenţia de aceiaşi natură a blasonului lui Ludovic-cel-Mare de Anjou, păstrat în Tesaurul capelei ungureşti de la Aachen (reprodus în Sayous, *Hist. générale des Hongrois*, Budapesta 1900, p. 182). În partea de jos două flori de crin întregesc această apropiere. Enigma însă se află la mijloc, în chipul de bronz al unei lebede cu cap de femeie, aşezat pe un părete cu urme de smalţ albăstriu. Să fie un bronz roman?

De observat nasturii de metal ce încheie haina, şi pe cari se găseşte scutul, împărţit în două, cu patru grinzi transversale, al Ungariei, simbol de suzeranitate ce se află şi pe monedele lui Vlaicu-Vodă (v. Hasdeu, *Etym. Magnum Romaniae*, p. III, s. verbo *Ban*, tab. A).

După fragmentele de stofă găsite, mortul era înfăşurat ca într'un fel de giulgiu, cusut cu ornamente în formă de cruce cu braţele întoarse.

O lespede de mormînt, aflată în apropiere, arată în capătul de sus un scut triunghiular cu stema ştearsă, iar în margene o inscripţie slavonă, din care se poate ceti cuvîntul «Voevod» printre alte litere răzleţite.

În partea stângă un şir întreg de morminte a dat la iveală oase necunoscute, arătînd oameni de vrîste deosebite. În jurul stîlpului din faţa catapitesmei, pe care e zugrăvit oşteanul în zale, fără cap, s'au găsit rămăşiţile unor tineri de vre-o cinsprezece, douăzeci de ani. Tot aici s'au aflat ornamente de aur, avînd forma unor flori de crin, prinse odinioară pe haine acum putrezite. În mormîntul de supt stîlp un obiect lucrat în aur arată un chip de om tînăr, cu trupul aplecat şi mînile întinse; atît natura lucrului cît şi îmbrăcămintea au o înfăţişare hotărît occidentală, cu pantofii lungi cu vîrful ascuţit, cu pantalonul strîmt şi mînecile lipite de braţ, cu mantia largă căzînd de pe umeri, fără să mai vorbim de părul rotunzit în plete până pe grumazi. Pri-

www.dacoromanica.ro

vind de mai aproape şi ostaşul zugrăvit pe stîlp, desluşim din pictură tot portul cavalerilor Apusului: zalele aşezate asupra tunicei lungi, scutul a cărui stemă a fost ştearsă, spada şi suliţa, coiful cu lungă coamă roşie. Pe biserica Sf. Ioan de la Troyes, din sec. al XIV-lea, un cavaler în luptă cu un leu ni arată aproape aceiazi haină (Vitry et Brière, *ibid.*, pl. XXXIX, 9) Coiful ar fi interesant de comparat cu cel închipuit pe monedele din această vreme a Ţerii-Româneşti. Amănunt important: pe mîneca dreaptă se găsesc florile de crin zugrăvite foarte lămurit. Pe zale un semn în formă de E întors ar aduce aminte de ornamente de aceiaşi înfăţişare, aflate în mormîntul dedesupt, deavalma cu crinii aurii.

Printre inelele găsite în această parte, mai spre stînga, toate lucrate cu multă iscusinţă şi îngrijire, unul are doi lei şi inscripţia germană «Hilf Ghot». Tot doi lei şi o literă latină stilisată — un S culcat — ni arată şi o brăţară de aur minunat lucrată. Alt inel, mai masiv, poartă o piatră săpată antică, iar împrejur, în slove chirilice, o inscripţie slavonă, ce-ar fi însemnînd: «Răsplătească Dumnezeu». Aduce aminte de moda occidentală a inelelor sigilare, cu pietre săpate sau camee antice.

S'au încercat şi propus identificări ale scheletelor găsite. În orice cas, natura obiectelor aflate pănă acum, felul lucrului, portul celor îngropaţi sau zugrăviţi au o înfăţişare hotărît apuseană, şi anume din veacul al XIV-lea. Florile de crin şi scutul unguresc arată legături cu dinastia de Anjou, care a cîrmuit Ungaria, supt Carol Robert şi Ludovic-cel-Mare, între 1308 şi 1382. Împreunarea, într'un singur loc, a juvaierelor lucrate poate de meşteri italieni sau francesi, a picturii bizantine, a slovelor slavone e o sintesă a trecutului nostru: doar am crescut şi ne-am desvoltat, în drumul mare al năvălirilor, la răspintia a două legi — papistaşă şi pravoslavnică —, şi a trei lumi — latină bizantină şi slavă.

Gh. I. Brătianu.

* * *

După amănunţita descriere a d-lui Gh. I. Brătianu şi cele două scrisori pe care d. Drăghiceanu însuşi mi le-a adresat şi care au apărut imediat în foaia «Neamul Românesc», adăugim complectările cuprinse într'o a treia scrisoare a d-lui Drăghiceanu, în acest cuprins:

www.dacoromanica.ro

«Vinerea trecută am încheiat cu lucrările de sapă în biserică. Am găsit 15 schelete în 14 morminte:

La mormîntul lui «Negru-Vodă», cel dintre stîlpii din dreapta naosului, am scos paftaua care represintă un castel feudal în al cărui portal stă o lebădă cu capul de femeie (Leda), iar nu Maica Domnului, cum am crezut la început, cînd nu puteam face o cercetare mai de aproape.

La dreapta acestui mormînt am dat de mormîntul Doamnei lui« Negru-Vodă», Ana, după tradiţie, complect profanat.

Între aceste morminte, şi la picioarele lui «Negru-Vodă», am dat de cosciugul fiului lui «Negru-Vodă», care avea un şnur de fire de aur pe cap şi nasturii tunicii, în număr de patru, avînd gravate pe fiecare din ele una din literele gotice R, O, I şi un vultur.

La stînga lui «Negru-Vodă» este mormîntul unui Domn al cărui cap poartă începutul unei diademe cu mărgăritare. De şi profanat, am găsit aici un minunat inel cu ametistă.

La stînga acestui mormînt este mormîntul lui Vladislav-Vodă şi al soţiei sale, care mi-a dat zalele Voevodului (de aramă), brăţara, cercelul cu perlă şi o agrafă representînd o persoană medievală în costum feudal, ale Doamnei. De asemenea frînturi din piatra funerară cu resturi de inscripţie, din care una cu *lais* [V]la[d]is[lav].

La stînga acestui mormînt, între stîlpii naosului din stînga bisericii, am găsit mormîntul unei rude domneşti, care avea inelele cu vulturii afrontaţi şi inscripţia «Hilf Ghot», cum şi inelul bizantin cu inscripţia slavonă *nandu dobîproste.*

La întrarea în biserică, la stînga, lîngă zidul de Nord, se află mormîntul profanat, fie al unui Domn, fie al unei rude domneşti, mai sigur.

Tot la întrare, lîngă stîlpul din stînga, e mormîntul unui copil domnesc, nevrîstnic.

În faţa altarului, la picioarele tîmplei, sunt şese morminte de cavaleri, fii de Domni sau de rude domneşti, dintre cari cel, cunoscut, al cavalerului zugrăvit mi-a dat insigna cu cavalérul; altul mi-a dat ornamentaţia cu *fleurs de lis* de aur conturată cu mărgăritare; altul mi-a dat piatra mormîntală decorată cu un scut cu inscripţia mutilată: [Prestavise V]oislav [sin pocoinago] lo Alec[sand]ra Voivodă poci mţa Ghenar. De asemenea

www.dacoromanica.ro

diadema de lame de aur, butonii, egreta de fire de argint (surguciul), un inel. Acest mormînt e lîngă păretele sudic.

D. Mateescu, profesor în Rîmnicul-Vîlcii, mi-a trimes fotografia unei teracote ce represintă un cavaler feudal călare, în costum cu platoşă şi pinteni, care teracotă a fost luată acum douăzeci şi cinci de ani din ruinele palatului domnesc.

După ce am legalisat la Judecătorie spusele legendei în privinţa pomenirii lui «Negru Vodă» la fiecare hram al bisericii, am găsit la preotul bisericii, Dumitrescu, pomelnicul bisericii din 1863, copiat de pe altul din 1812. Pomelnicul, «ctitoria acestei biserici», începe cu Radul Voevod, Ana Doamna, Neagoe Voevod, Despina Doamna. El continuă cu Vadislav Voevod, Cherara Doamna, Mircea Voevod, Dan Voevod, Ştefan Voevod, Dan Voevod, Vlad Voevod, Basarab Voevod, Nicolae Voevod, Alexandru Voevod (*sic*), Mihail Voevod, Nicolae Voevod, Alexandru Voevod (*sic*), Marghita Doamna, Gavril Voevod, Vasile Voevod, Dan Voevod, Neagoe Voevod, Teodosie Voevod, Simeon Voevod, Vlad Voevod, Moisi Voevod, Vladislav Voevod, Petre Voevod, Radu Voevod, Iliaş Voevod, Duchina Doamna, Radul Voevod, Petru Voevod, Alexandru Voevod, Dimitrie Voevod, Marco Voevod, Alexandru Voevod, Mihail Voevod, Nicolae Voevod, Leon Voevod, Masgasanta *(sic)* Doamna, Radul Voevod, Alexandru Voevod, Elena Doamna, Radul Voevod, Gavril Voevod, Moisi Voevod, Alexandru Voevod.

Imediat ce am terminat lucrările am trecut la Sîn-Nicoară. În acest timp d. Norocea, ca o încununare a lucrărilor, a descoperit un grafic pe zidul Nord al bisericii domneşti, în naos, făcut înnainte de zugrăvirea bisericii: «Preastavisia velichi Basarab Voivoda». Începutul, pe care el nu l-a cetit, l-am descifrat eu: «vă Dlgopolea». Astăzi d. Norocea a găsit şi leatul pe un rînd mai sus: «vleat 6860» (1352).“

Pentru mine Domnul îngropat în biserica isprăvită pentru Mitropolie de Alexandru-Vodă, care se ştie că e îngropat în biserica din Cîmpulung, nu poate fi decît tatăl său Basarab, care deci va fi fost începătorul zidirii. El a murit înnainte de a se fi făcut pictura, cum dovedeşte grafitul aflat de d. Norocea. *Poate* că şi Vladislav să-şi fi aflat odihna aici (cele două inscripţii pe piatră). După el, fratele său Radu, a cărui pomenire s'a păstrat mai bine, s'ar fi astrucat şi el aici.

www.dacoromanica.ro

Caracterul latin al hainelor, ornamentelor, sculelor, e perfect corespunzător cu cea d'intăiu situaţie internaţională a Domniei din Argeş-Cîmpulung cu legături la Făgăraş-Amlaş, Haţeg şi Severin. Acest caracter l-am semnalat şi aiurea.

Toată lumea ştiinţifică cunoaşte căsătoria lui Alexandru-Vodă cu Clara de Doboca, din neamul Dobîcescul, o catolică. Puţini au observat însă articolul din *Századok*, pe 1910, al canonicului Karacsóny, din care resultă că Radu, ca frate al lui Vladislav, e pomenit într'un document al familiei Szirmay (păstrat în Museul Naţional din Pesta) la 1377.

D. Karácsony cetia (p. 181): «Godon»; de fapt nu poate fi decît *Radou*. O fată a lui Alexandru, alta decît cele măritate în Balcani, a luat pe la 1356 pe ducele de Oppeln Ladislau; moartă înnainte de 1367, lăsînd o fiică Elisabeta, ea e înmormîntată lîngă altarul bisericii Sf. Elisabeta din Oradea-Mare.

Dacă în Museul citat cercetările pe care le iniţiam încă de atunci, fără resultat, sînt azi imposibile, nimic nu împiedecă azi pe acelea de la Oradea-Mare, pe care Academia le poate cere fără zăbavă.

N. Iorga

* * *

Un umanist ungur despre noi.

E vorba de *Ianus Pannonius*, „Johannes Ungheretus" (1434-72), „poetarum sui saeculi facile princeps", cum îl presintă ediţia operelor sale din Utrecht 1784, (de unde şi caracteristica lui Voigt, *Wiederbelebung des klass. Altertums*, II, 318: „in seinem Jahrhundert der geistreichste Dichter Ungarns in lateinischer Sprache").

Învăţatul episcop de Peć (Fünfkirchen) a cîntat „victoriile" lui Mateiaş asupra lui Ştefan-cel-Mare şi Vlad Ţepeş, în versuri care, pe cît ştim, n'au fost semnalate.

Le reproducem, după ediţia citată (I, p. 453 şi urm.):

IV. *De captivitate Dragulae Wajvodae Transalpini*[1].

Dicite, Io Paean! captus fert vincla tyrannus,
Si modo non falsum publica fama sonat.
Dicite versus, Io Paean!, et carmina festis,
Pierides Nymphae, iungite festa choris.
At tu, cui nullo decus hoc cum sanguine venit,
Ut quid iam medio frigore victor abes?

[1] V. I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 29 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Hoc unum cuncti te supplice voce rogamus,
Redde tuis vultus, rex venerande, tuis.
Sin populi nil vota movent, hoc sponsa precatur,
Hoc genitrix; an et his, dure, negare potes?

V. *Conqueritur de mora regis Matthiae in Moldavia*[1].

Sarmatici montes et vos septemplicis Istri
Caerulea Euxino cornua mixta Mari,
Ac tu Romanis olim possessa colonis,
Sed iam corrupto, barbara tera, sono,
Quid dominum lentis longe retinetis in armis?
. . . . . .
Reddite, si pudor est, absentum reddite tandem:
Nubere parva, iam Catherina potest.

VIII. *Gratulatur de duplici victoria Matthiae*[2].

. . . . . .
Matthiae gemini simul accessere triumphi:
Una simul fixit, bina tropaea, manus.
Nam transilvanae subit en! Moldavia palmae,
Non tam astu, ferro quam superata gravi,
Succubuere duae, diversis artibus, orae.
Hanc virtus, illam contudit ingenium.
Pugnavit nullo solers ibi sanguine Pallas,
Hic Bellona suos perculit ipsa Getas.
. . . . . .

IX. *De signo Ioannis Vitezii archiepiscopi*[3].

Dum fera Matthiae premitur Moldavia regi,
. . . . . .
Ioannis signum draesulis istud erat.
Retulit hoc domino, fusis, sua turma, Valachis,
Devota templis obtulit ille manu.

X. *De signis quae, Moldavis erepta, in templo B[eatae] Virginis Budae suspendebantur.*

Rex, tibi, Matthias, haec signa, puerpera Virgo,
Moldavis forti nuper ademta manu,

[1] La Baia, în 1467. Cf. Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia* (după izvoare ungureşti), în această revistă, an. V, p. 216 şi urm.

[2] Alusie la aceiaşi „victorie" de la Baia şi la pacificarea rebeliunii din Transilvania (Bonfinius, ed. Colonia, p. 393 şi urm.).

[3] Johannes Vitéz de Zredna, episcop de Oradea-Mare (1445), cancelariu, al lui Mateiaş Corvinul şi adevăratul întemeietor al umanismului în Ungaria, era unchiul lui Ianus Pannonius (cf. Voigt, *o. c.*, II, p. 316).

www.dacoromanica.ro

Quae modo barbaricas duxere in bella catervas,
Nunc sacro pudent conspicienda tholo.
O mactum virtuti ducem! cui contiget uni
In propria duros sternere sede Getas.
At tu, diva, suis iterum sic annue votis,
Victor ut e Turcis mox tibi plura ferat.

V. Bogrea.

* * *

Ioan Asen în „Alexandria" românească.

„Vărul lui Alexandru", orînduit de acesta ca „Împărat al Tatarilor", în locul îndrăzneţului *Altamiş*, se chiamă, în unele ediţii ale „Alexandriei" noastre (cea de la Braşov, 1915, d. ex.): *Francisc viteaz* (p. 20) sau simplu *Francisc* (p. 22). Ediţii mai vechi îl numesc: *Franţ*. Şi e clar că — prin acest „Franţ" — „Francisc" represintă pe personagiul corespunzător din redacţiunea sîrbească: *Lanţatura* sau *Vanţatura* (cf. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, p. 44).

Întrebarea e: ce poate fi şi, mai ales, care poate fi acest enigmatic *Lanţatura* însuşi?

Răspunsul ni-l dă Cronica lui Ramón Muntaner, Catalanul din sec. al XIII-lea (cf. N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice*, I, p. 136), în care Ioan Asen al III-lea (1277—80) apare supt numele de „l'emperador *Lantzaura*" sau „*Cantzaura*" (v. Buchon, *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII-e siècle*, Orléans 1875, p. 415 sqq.; cf. fragmentul, cu greşeli în text şi 'n traducere, din „Archiva istorică", I², p. 171 sqq.).

Rectificarea editorului frances că „Azan était, non empereur, mais roi des Bulgares" (p. 416, notă), se înlătură prin faptul, cunoscut, că Assenizii purtau acest titlu: „Assenus Burul [Borilă], imperator Bulgarorum", spune, d. ex., un document de la Bela al IV-lea (cf. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, 293, nota 2), iar la Bongars (*Gesta Dei per Francos*, II, p. 72), acelaşi învăţat relevă (*Gesch. d. Bulgaren*, p. 375) epitetul de „imperator Exagorarum", curent în actele italieneşti ale timpului: „imperator de Zagora" (ἄρχων τῆς Ζαγορᾶς, în cele greceşti). Dreaptă e în schimb observaţia (p. 428, notă) că supt „Lantzaura" Muntaner înţelege, cînd pe Asen însuşi, cînd ţara lui (exemplul „l'anperi de Lantzaura" e însă rău ales, fiind echivoc; se putea cita: „emperador

www.dacoromanica.ro

de Lantzaura", din cap. CCX sau CCXII). Ca o urmare a acestei oscilaţii trebuie privită şi confusiunea între Andronic II Paleologul, „Emperador" κατ' ἐξοχήν, şi cestălalt „emperador", Lantzaura, din cap. CXCIX, unde Maria, „filla del emperador de Lantzaura", e arătată la început ca „neboda del emperador de Lantzaura", — de fapt: nepoata Împăratului Andronic, cumnat cu Asen, părintele ei. Acelaşi capitol înfăţişează, de altfel, pe Mihail Paleologul, tatăl lui Andronic, drept fiu al acestuia. — Dar toate aceste pecadile genealogice ale cavalerului catalan nu ne importă aici: de reţinut e identitatea lui *Lantzaura*, (Asen) cu *Lanţatura* („Francisc"), care devine astfel un preţios element cronologic pentru datarea originalului sîrb şi versiuni româneşti a „Alexandriei".

Cît pentru *Altamiş* sau *Altalmişi*, numele „Împăratului Tatarilor" (sau „Cumanilor"), care aminteşte pe *Atlamoş*, căpetenia tătărească din 1345, — el pare a se fi păstrat şi ca nume de munte: *Altămuş*, în jud. Dîmboviţa, nu departe de *Picineagu* (v. Alessandrescu, *Dicţ. geogr. al jud. Muscel*, pp. 7, 271).

V. Bogrea.

* * *

Doamnele lui Constantin-Vodă Şerban.

Izvorul istoric ni-a păstrat numele soţiei lui Constantin-Vodă: *Balaşa*. În «Călătoriile Patriarhului Macarie», tradus de d-ra E. Cioran după versiunea englesă a lui F. C. Belfour, el apare supt forma *Belezza* (p. 171), care nu e decît transcripţia în fonetism engles a lui *Biliţa* = slav. *Bilica*, «Blanche, Bianca» (cf. şi *Aspriţa* = ugr. ἀσπρίτζα), deci: *Bălaşa*.

Dar relaţia de călătorie a diaconului de la Alep vorbeşte de o a doua soţie a Domnului muntean (p. 214 şi urm.):

«În 8 Novembre, Domnul nostru Patriarh a cununat pe Constantin-Vodă cu o sclavă circasiană, pe care a numit-o la botezul ei Natalia (*Nadala*), adecă Κυριακή (?).»

După părerea noastră, acest Κυριακή nu trebuie suspectat: el duce, tocmai, la adevărata interpretare a lui «Nadala» din Belfour, — ortografie englesă a numelui *Nedelea* = slav. *Nedelea*, «Dominica, Domnica». În acelaşi chip, *mataris* (p. 48) şi *Jenkena* (p. 197) sînt aspecte englese ale turc. *meterez* şi *Cinghenea* (Ţigan); *Rizmanji* (p. 46) e: *rizmanji*, «Vistier», de la slav.

www.dacoromanica.ro

riza, 'vestis' ('cămaşă', la Bulgari şi la Romînii din Serbia: Giuglea-Vîlsan, p. 318; cf. *Coşula*), sîrb *riznica* = byz. βεστιάριον (cf. *comoara* = sl. *komora* = lat. *camera*, sc. *regis*); *Camşora*, «mănăstire» sau asil de săraci» (p. 205), lîngă Argeş, ar putea fi *Căscioare* (v. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, p. 51); *Tlajno*, pasul către Ungaria de atunci (p. 257), e, cu toate îndoielile d-lui Popescu-Ciocănel (*Buletinul Soc. Geogr. Romîne*, XXXII, p. 33), sigur: *Teleajenul* (pasul *Tranga* din N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, II, p. 88, să nu fie *Strunga*? Dicţionarul Geografic dă o trecătoare cu acest nume în jud. Dîmboviţa)...

Numele *Nedelea* însuşi e destul de răspîndit în onomastica românească. Ca nume topic, v. la Frunzescu, unde şi *Nedeia* (despre fabuloasa «Nedeia-Cetate» din Ispirescu — cf. *Filipus-Cetate, Cetatea Filipusa* din *Philippopolis, Philippograd* —, v. *Etym. Magn.*, IV, p. CXXIX sqq.). *Nedeia*, «zi de tîrg, bîlciu, iarmaroc», propriu-zis: «tîrg de Duminecă» (cf. turc. *Pazargiuni*, *Pazar*, «Dimanche», «jour de marché», ung. *vasárnap*, idem), se zice şi azi; iar un vr. *Nedele*, în înţelesul slavon originar de „Duminecă" („zi nelucrătoare"), e atestat, pentru istro-romînă, în specimenele de limbă din Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae* (= *Scriptores rerum Hungaricarum*, III, p. 447): „Nedeglia". — Să amintim, în sfîrşit, pe *Nedelcu*, nume de botez şi de familie, corespunzînd lui *Dominicus* (din care, cu pronunţare ungurească: *Domencuş*, *Dămăcus*), ca şi pe *Nedelea*, nume de bou (Gaster, *Chrestomathie*, II, p. 259), probabil: *Nedelean*; cf. *Duman*, «bœuf né le dimanche» (*Damé*, *Terminologia poporană romînă*, p. 29). V. Bogrea

* * *

Boieri şi ţerani.

C. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, Cartea Românească, [1920].

Se cunosc vederile regretatului C. Giurescu asupra desvoltării claselor sociale la noi. O ţerănime de şerbi care încetul pe încetul se ridică puţin din sclăvia începuturilor sale; în faţă firească, trebuie să fie o clasă de proprietari cari nu pot fi ţerani ci toţi, pănă la cei mai săraci dintre *megieşi*, — boieri. A dovedi aceasta e scopul lucrării de faţă, care întregeşte pe cele două apărute în «Analele Academiei».

www.dacoromanica.ro

Metoda e iarăşi cunoscută. A mărgeni chestia la singur principatul muntean, lăsînd la o parte Moldova şi viaţa românească din Ardeal; a nu recurge la fenomenele corespunzătoare din Balcani, din lumea ungară şi polonă; a nu pune chestia în curentul marilor mişcări sociale europene. Şi, tot aşa, a culege, fără deosebire netedă de timp, mărturia documentară prielnică teoriei şi a nu pune la îndoială niciodată autenticitatea, nici sinceritatea ei.

Nu e de mirare că se poate ajunge astfel la resultatul dorit, chiar contra logicei istorice. Cantitatea importantă de informaţie nouă — pentru care se cuvine toată recunoştinţa — impune acelora pe cari nu i-ar cuceri singura putere a unei argumentaţii deosebit de dibace, de construcţie matematică.

Necredincioşii vor putea obiecta că primii boieri nu pot fi *neapărat* moşieri, fiindcă între ei se află nume de străini, ca Sarandino, că numele boierici — balcanico-rus — îi arată originea, că boierii fără slujbe pot fi — cum recunoaşte şi autorul — intimi ai Domnului, rude ale lui ori ale Doamnei, că pot fi coborîtori şi moştenitori ai unui boier, că valoarea proprietăţii era slabă, ea consistînd într'o epocă fără agricultură mare în bucurarea de drepturile domneşti, şi deci şerbul n'avea valoare economică. Megiaşii din secolul al XVII-lea pot fi neamuri de boieri cari aveau odată funcţii. A face din judeci boieri ca şi aceşti megiaşi e a generalisa pripit simple confusii de cancelarie (documentul de la pagina 81 arată că una e boierul, alta „cnezul"-judec).

Pe altă cale, a cercetării integrale a subiectului şi a strictei osebiri cronologice, am ajuns la alte resultate *(Studii şi documente*, XVIII); trebuie să spun că le menţin.

Studiile lui Giurescu formează însă un nepreţuit repertoriu de informaţie nouă, şi părerile lui pot fi punct de plecare pentru interesante discuţii de viitor, care cred că-mi vor da dreptate.

N. Iorga

* * *

Iarăşi «a prinde limbă».

1. Expresia *a prinde limbă*, «s'informer», despre care vorbiam în această revistă (II, 187; V, 134), se întîlneşte şi la scriitorii bizantini.

Nu avem la îndemînă pe Kekaumenos, spre a cita pasagiul

www.dacoromanica.ro

din el (§ 24, cred). Iată însă unul din Ana Comnena (ed. Bonn, II, p. 207): μετρητοὺς σκοποὺς ἐν διαφόροις ἐξέπεμπε τόποις περιαθρεῖν τὰ περὶ τὸν Βαϊμοῦντον καὶ γλῶτταν αὐτῷ ἐκεῖθεν κομίσαι (XIII, 6).

Presupunerea lui Possinus, *ad hoc*, că γλῶττα în acest înțeles ar fi «origine gallica», e infirmată prin însuși faptul existenței lui în persană: turc.-pers. *zebangirlyk*, «faire un prisonnier pour prendre langue sur la position de l'ennemi», *zebangir salmaq*, «envoyer prendre langue» (Kieffer-Bianchi, I, p. 616). Rămâne alternativa, că fr. *prendre langue* a fost important din Orient prin cruciați (în părțile noastre, prin Turci). — Că Γλῶσσα din XII, 8 (κατ' αὐτὴν τὴν γλῶσσαν σκοπέα κατέλιπον) înseamnă «promontorium», iar nu «fretus aut traiectus», cum bănuiește glosatorul, se vede lămurit din III, 12 (p. 183), unde scrie ritòs: κατὰ τὸ ἀκροτήριον Γλῶσσαν καλούμενον.

2. Μέλαινα δεινὴ γλῶσσα Βρεττία (Steph. Byz., s. v. Βρεττὸς, în *Thesaurus l. gr.*, ed. a 3-a, ad voc.) e o interesantă parabolă pentru *limbă neagră* (Țigan) al nostru.

3. Alte parabole desăvîrșite ale locuțiunilor românești respective sînt următoarele: rom. *a spune ce-ți vine la gură*, lat. *quod in buccam venerit scribito* (Cicero, *Ad Atticum*, I, 12, 4), dr. ὅ τι μεν ἐπὶ γλῶσσαν ἔλθῃ εἰπεῖν (Lucianus, *Quom. hist. conscr. sit*, 32); — rom. *a face spume la gură*, lat. *spumas agere in ore* (Cicero, *In Verrem*, II, 66); — rom. *a spune (pe) de rost*, lit.: «din gură», fr. *dire de bouche*, obișnuit: *par coeur* (f. engl. *by heart*), gr. ἀπὸ στόματος εἰπεῖν (Xenophon, *Symposion*, III, 5), ἀπὸ γλώττης εἰπεῖν τὸ ἀπὸ μνήμης καὶ μὴ γεγραμμένα (Pollux, *Onomasticon*, ed. Bothe; p. 118), ἀπὸ φωνῆς (v. *Thesaurus*: alte exemple).

4. Pentru *limba păsărească*, de notat: «isti qui *linguam avium* intellegunt» (Pacuvius, la E. Diehl, *Poetarum Rom. vot. religione*, p. 51, no. 35).

5. Relativ la expresia *a prinde (lua) bîhă*, «nier obstinément, refuser», de care pomenim în același loc, e de adăugit la cele spuse în Dicționarul Academiei, s. v.: bîha, «năravul boului, cînd nu vrea să tragă, oricîte lovituri i s'ar da» (Damé, *Terminologia popor. romană*, p. 29). V. Bogrea.

* * *

Tugomir.

În cronica saxonă a lui Widukind se pomenește supt Otto I-iu un Slav Tugumir stăpîn peste *Hevezi* (c. 940). I.

* * *

www.dacoromanica.ro

Politica lui Mihai Viteazul.

«În adevăr articolul de lege *23*, votat în dieta aceasta ardeleană a încuviinţat pentru satele româneşti locuri de păşunat. Cele trei naţiuni privilegiate ale vechii constituţiuni transilvane: nobilii, Secuii şi Saşii se simt însă datori a spune chiar în textul laconic al menţionatului articol că au votat legea aceasta «*numai din consideraţie faţă de Măria Sa Voevodul Mihai şi din bunăvoinţa lor faţă de Măria Sa*» (*Monumenta comitialia Transilv.*, IV p. 527)[1].» I.

* * *

Modelul lui Istrati?

În «Encyclopedia Britannica», art. *Greece*, cetim: «Una din cele mai amusante comedii greceşti moderne, Ἡ βαβυλωνία ἢ ἡ κατὰ τόπους διαφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, de D. K. Byzantios, se întemeiază pe diferite dialecte, vorbite de Grecul din Asia-Mică, de Peloponesian, de Chiot, de Cretan, de Cipriot, de cel din Albania şi cel din Heptanes.»

Din nefericire, anul apariţiei nu se dă, şi cartea ni-a rămas inaccesibilă.

Ar fi, totuşi, interesant de ştiut, dacă există vre-o legătură genealogică între piesa scriitorului grec şi «farsa filologică într'un act» a lui N. Istrati, *Babilonia românească* (ediţia întâia, Iaşi 1869; a 2-a, cu prefaţă şi adnotaţii de d. N. Iorga, Vălenii-de-munte 1908).

V. Bogrea.

* * *

Varia.

«La prima ochire pe harta Maramureşului vedem că nomenclatura topografică este cea românească, munţii sînt proprietatea Romînilor, păscuţi de dînşii; şapte luni anual acolo se mută viaţa românească. Spre Galiţia cad următorii munţi în mînile Polonilor. De la graniţa Bucovinei începînd, Capul (1663), Ihnăteasa (1762), Comanul (1734), Cinciile (1769), Luston (1646), Ciursa, Losdun (1656), Budescul (1684), Ladescul (1590), Radescul (1505), Prelucile, Păpărlia (1526) şi Copilaşul (1599).»

(„Patria".)

* * *

[1] Din discursul părintelui dr. Ioan Lupaş, rostit la mănăstirea Dealului, în ziua de 13/26 August 1920, cînd s'a aşezat în mormînt capul lui Mihai Viteazul.

www.dacoromanica.ro

În *Souvenirs de ma vie* a baronului de Nervo (Paris 1871), p. 210, această menţiune despre Vodă-Ştirbei la Nisa: «Prinţul Ştirbei, fostul Domn al Ţerii-Româneşti, a clădit la Nisa un adevărat palat, în mijlocul palmierilor şi florilor unui minunat parter, cu vedere asupra Mării. Acest palat e sumptuos, şi prinţul primia foarte demn. Princesa Ştirbei e, prin blîndeţa ei şi dulcea ei bunătate, marea atracţie a acestei primitoare case. Ajungînd văduvă, cu puţin în urmă, ea a văzut aşezîndu-se lîngă ea prinţul Alexandru, fiul ei, care i-a adus cea mai plăcută voie. Princesa Alexandru e de un spirit fin, ea aduce în lume frumuseţă şi blîndă simpatie.»

Tot acolo (p. 219) o «princesă Cantacuzino», cu sora ei, d-na Cheşcu.

* * *

Pentru Căprianca, pe care documentele ştefaniene o pomenesc limpede, «mănăstirea ce este la obîrşia Vişniveţului», pe care laolaltă cu altele a stăpînit-o «popa Chiprian» (I. Bogdan, *Ştefan-cel-Mare*, I. 146), ea a fost cîndva a acestui popă, de la el poate a trecut în stăpînirea Chiajnei, o fată a lui Alexandru-cel-Bun, şi de la aceasta a trecut supt ascultarea mănăstirii Neamţului de la poalele Carpaţilor.»

(T. Pamfile,
în „Sfatul Ţerii", 1920, 14 Iulie.)

* * *

«*Lazăr Popoviciu*, din Caransebeş, într'un Mineiu slavon pe Septembre, tipărit la 1724, scria următoarele *cu litere latine*:

«Septembre mţa, şi am scris întru aceste table eu, dascălul... am venit în ţara Bănatului... dascăl de am învăţat gramatica în şcoala Caransebeşului, care acum sînt preot desevîrşit, iar în Caransebeş. Preotul... August 14, 1747-8.»

Pe tabla unui sinaxariu slavon tot Lazăr Popovici scrie, *tot cu litere latine*, o a doua notiţă, de cuprinsul următor:

«Scris-am Lazăr Popovici diaconul din satul Iaz, Caransebeş; Martie 4, 1748.»

(„Foaia Diecesană",
16 (29) August 1920.)

* * *

www.dacoromanica.ro

În Φιλομούσου Πάρεργα ἤτοι συλλογὴ ποιημάτων, τῶν μὲν πρωτοτύπων, τῶν δὲ μεταφρασμένων ἀπὸ διαφόρους γλώσσας μὲ τὸ κειμένον ἀντικρύ, Paris, Didot 1848, se dau, de anonim, şi două epitafe, din 1828, pentru Mitropolitul muntean Ignatie (pp. 317-8).

S'ar părea, după note, că e o lucrare a vestitului filolog Corai.

* * *

Jean Bart, *Cum se desleagă chestiunea Dunării*, conferinţă, Chişinău 1919.

Autorul atacă energic privilegiile şi pretenţiile absorbantei Comisiuni Europene de la gurile Dunării, care nu ni dă nici drepturile Egiptului la canalul de Suez. El cere un singur regim pentru toate apele mari internaţionale.

* * *

Din problemele Asociaţiunii, Sibiiu, f. a.

Cuprinde şi note asupra Museului, cu planşe folositoare.

* * *

Primim:

«Într'o petiţie a stareţului protosinghel Sofronie Neaga, care interesează mănăstirea Cipova din jud. Orheiu, găsesc această afirmaţie a sa: ... «găsindu-se inscripţii prin care se adevereşte că aici a fost cununat *(sic!)* Ştefan-cel-Mare, Domnul Moldovei»...

ŞT. D. SPĂTAR."

* * *

În expunerea sa despre *Fasele istorice a' poporului şi Statului romîn*, d. D. Onciul menţionează o înnaintare a oştilor romane supt Angust «până la Murăş» contra Dacilor (p. 3). D-sa crede că, de oare ce numai trei cuvinte slave au pe *an* prefăcut în *în*, limba românească, care zice *Romîn* la *Romanus*, era gata înnaintea primului contact cu Slavii, ipotesă mai îngenioasă decît admisibilă. Nu vedem raportul între *duumvirii* judecătoreşti romani şi „judecii" sau juzii noştri vechi. De sigur, cum spune d-sa, forma *judec* a fost precedată de una *judece* (cf. *purec* şi *pureće*). Acuma d. Onciul pare că admite o descălecare vagă din Ardeal şi pentru Munteni, în legătură cu ocuparea Ardealului de Unguri. Dominaţia bulgară la Nordul Dunării e părăsită.

* * *

www.dacoromanica.ro

Cu privire la faima lui Mihai Viteazul în trecut notez că în *Calendarul istoric şi popular cu prevestirile adevăratului astronom Cazania pe anul 1858* ni se dă o descriere a morţii lui Mihai (de Gorjan probabil) şi o poesie „la moartea lui Mihai Bravul" (de Aricescu).

Calendarul are şi un „tablou" „Moartea lui Mihai Viteazul".

* * *

Din expunerea de motive a unui proiect de lege: „Un document vechiu de la 1839, păstrat în biblioteca armeană din insula San-Lazzaro din Veneţia, e cartea prin care Patriarhul Armenilor, rînduind pe episcopul Ioan la Scaunul din Lemberg, supune către el, pe lîngă Armenii din Luţca (Luck) şi Cameniţa, şi pe cei din Sirete, Suceava şi Ţara Vlahilor."

* * *

Primim:

«Am observat că în operele d-voastră nu faceţi amintire despre aceia că armata moldoveană în 1393 a ocupat Oradea-Mare. De şi istoricii unguri ştiu despre aceasta, de exemplu: Bunyitay Vincz, fost canonic roman, catehet în Oradea-Mare, istoric ungur, scrie în «Akadémiai ertesitö» XII No. 6 foaia 4: «În 1393 Valahii, în invasiunea lor din Ungaria, au nimicit oraşul Oradea-Mare, şi cu ocasiunea aceasta şi mănăstirea «Palos»-ilor a fost dărîmată».

După părerea mea, luînd în considerare că atunci Oradea-Mare a fost o cetate şi fiind o depărtare mare de la Moldova, eu aşa cred că a trebuit să vină o armată mare înlăuntru, ale cărela succese meritau a fi urmărite de istoric.

Pentru aceia am luat îndrăzneala să atrag atenţia d-voastră.

Cu deosebită stimă:

Dr. Ştefan Rozvan."

E vorba probabil de o mişcare ţerănească a Romînilor ungureni.

* * *

Între prinşii de la Cetatea-Albă în 1484 a fost şi călătorul Mihail de Wielun, care mergea la Locurile Sfinte; Moravski, *Université de Cracovie*, III, pp. 27-8.

* * *

www.dacoromanica.ro

Într'o scrisoare către Angelo de Gubernatis, filologul ungur Geza Kuun observă că întâiul episcop de Ceanad, pe vremea lui Ştefan-cel-Sfînt, Gerard, a cărui «Viaţă» e aşa de preţioasă pentru începuturile româneşti, era un Veneţian din familia Sagredo (*Società elleno-latina*, Roma 1902, p. 5).

E deci cel d'întâiu Italian care a îndeplinit o misiune între Romîni.

* * *

În *Şcoala Basarabiei*, II, 8, se dau inscripţiile de la Vilcăneşti (Cahul), care pomenesc victoria, de la 1770, a lui Rumienţov contra Turcilor.

Biserica are o înscripţie grecească.

Locuitorii sînt în majoritate Găgauţi, colonisaţi.

Interesante obiceiuri populare (Caloianul, Sorcova, Lazăr).

* * *

La călătoriile făcute între Romîni în secolul trecut trebuie să se adauge aceia a unui anonim în *Le Voyageur* din Paris pe 1835, p. 256 şi urm. (luntraşii romîni pe Dunăre; cîntecul lor; femei care trec torcînd, cu copiii în glugă; descrierea Porţilor-de-fier).

* * *

În *Analele Dobrogii*, I, 2, d. V. Helgiu dă bune ştiri despre «Şcoala primară din Dobrogea», de la anexare încoace. De mare folos ştirile despre zădărnicia şcolilor bulgăreşti improvisate supt ocupaţie şi despre zelul cu care a reînceput activitatea şcolară românească. Patruzeci de învăţători au căzut în războiu, cu neuitatul P. Ştefănescu-Dobrogeanu în frunte.

* * *

Werner Sombart, *Krieg und Kapitalismus*, München-Leipzig 1913.

Lucrarea, menită să arate raporturile reciproce dintre capitalism şi militarism, cuprinde, cu o bogată bibliografie, o enormă sumă de ştiri privitoare la formarea, armarea, hrănirea tuturor armatelor şi marinelor în evul mediu ca şi în timpurile moderne.

Se vede formarea «îmbogăţiţilor de războiu» în toate ţerile şi în toate timpurile, Fuggerii din secolul al XVI-lea, Rothschilzii războaielor napoleoniene, ca şi profitorii «marelui războiu».

Informaţia orientală lipseşte cu totul.

* * *

www.dacoromanica.ro

În conferința sa *Les Origines des Monnaies*, ținută la Paris în Iunie 1917, d. M. Suțu arată că moneda pleacă de la toporul de bronz, apoi de la uneltele primitive și, în sfîrșit, de la vechile ponderi metalice din Asia.

Tot d-sa, în „Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres» pe 1919, dă note despre «originea și raporturile cîtorva ponderi asiro-haldeene».

* * *

P. Cazacu și I. Constantinescu-Frunză, *Material documentar pentru resolvirea chestiunii farmaciilor în România*, București 1916.

Se reproduce întâiu studiul meu care a servit ca prefață la lucrarea, mai veche, a d-lui N. I. Anghelescu *(Acte și documente din trecutul farmaciilor în țerile românești,* 1904). Se analisează, se reproduc une ori documentele din aceiași colecție. Știri nouă, după acte acum întâiu aduse înnainte, urmează.

* * *

Jean de Pierrefeu, *C. Q. G., secteur A, trois ans au grand quartier général, par le rédacteur du communiqué*, 2 vol., Paris 1920.

Între indiscreții picante, cu caracterisări personale de mare folos, se arată în ce condiții s'a făcut intervenția noastră. Guvernul frances o sconta politiceşte; Joffre se îndoia de folosul ei în acel moment; cutare, locotenentul Bernot, obiecta lipsa noastră de artilerie grea și muniții. Li se dădea asigurarea că Sarrail se va pune în mișcare și Rușii vor merge (Castelnau spunea: «L'armée roumaine sera l'aile marchante de la masse russe») (vol. I, p. 193 și urm.).

* * *

Cu privire la cei d'întâiu pictori de la noi nu strică să se ție samă și de faptul că, și după adeverirea lui Dlugosz (IV, p. 536), Vladislav Jagello avea pictori ruși, de datină «greacă», pentru bisericile lui; v. Morawski, *Histoire de l'Université de Cracovie*, I, p. 58 și nota 1. — Ar fi de văzut și Piekosinski, «Socotelile Curții regelui Vladislav Jagello și ale reginei Hedviga», Cracovia 1896, p. 216.

www.dacoromanica.ro

PREȚUL: 5 LEI

www.dacoromanica.ro